

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ,
ПРИСВЯЧЕНОГО 105-й РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО У ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА,
ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА
СЕМЕНА ЮЛІЙОВИЧА КАЦА**

15 грудня 2020 р.

*За редакцією
проф. К. В. Гусарова*

Харків
2020

УДК 347.9
М34

*Рекомендовано до друку
кафедрою цивільного процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(протокол № 4 від 11 листопада 2020 р.)*

Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від
М34 дня народження видатного вченого у галузі цивільного проце-
суального права, доктора юридичних наук, професора Семена
Юлійовича Каца (м. Харків, 15 грудня 2020 р.) : збірник тез / за
ред. проф. К. В. Гусарова. – Харків : ТОВ «Оберіг», 2020. – 136 с.
ISBN 978-966-8689-52-9

До збірника включено праці колег професора С. Ю. Каца
та спогади про нього дочок – відомих в Україні та за її межами
адвокатів Людмили Семенівни Цибулько та Тетяни Семенівни
Буяновської.

ISBN 978-966-8689-52-9

УДК 347.9
© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2020
© ТОВ «Оберіг», 2020

ЗМІСТ

<i>Комаров В. В.</i> Науковий спадок професора С. Ю. Каца	5
<i>Буяновская Т. С.</i> Воспоминания о профессоре С. Ю. Каце	10
<i>Цибулько Л. С.</i> Психологічний портрет українського вченого-правознавця, доктора юридичних наук, професора кафедри цивільного процесу (до 1985 р.) Харківського юридичного інституту Семена Юлійовича Каца	16
<i>Бичкова С. С.</i> Участь прокурора в цивільному процесі: законодавчі колізії	22
<i>Білоусов Ю. В.</i> Наступний етап реформування інфраструктури виконання судових рішень	25
<i>Гусаров К. В.</i> Складність застосування окремих повноважень суду при перевірці судових рішень у роботах С. Ю. Каца	29
<i>Кройтор В. А.</i> Про імперативність (обов'язковість) як одну із властивостей (ознак) принципів цивільного судочинства	32
<i>Рябченко Ю. Ю.</i> Розширення «адвокатської монополії» сприяє оперативності розгляду цивільних справ	35
<i>Ахмач Г. М.</i> Реформування цивільного процесуального законодавства щодо перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	37
<i>Баранкова В. В.</i> Суб'єктний склад цивільних справ щодо відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами	41
<i>Білоус К. В.</i> Касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах	46
<i>Бондарева М. В., Рабовська С. Я.</i> Окремі проблемні аспекти інституту усунення від права на спадкування	51
<i>Гетманцев О. В.</i> Наукові погляди професора С. Ю. Каца на предмет цивільного процесуального права	54
<i>Гузе К. А.</i> Представництво прокурором інтересів держави в суді першої інстанції у формі вступу в розпочату справу	57
<i>Жушман М. В.</i> Деякі проблеми застосування п. 5 ч. 1. ст. 231 Господарсько процесуального кодексу України	61

<i>Каламайко А. Ю.</i> Щодо окремих проблем правового статусу прокурора в цивільному судочинстві	65
<i>Колісник О. В.</i> Дискреційні повноваження суду щодо видачі обмежувального припису	68
<i>Коломієць Я. Л.</i> Види контролю за нотаріальною діяльністю	74
<i>Кравцов С. О.</i> Альтернативні способи вирішення спорів як невід’ємна частина права доступу до правосуддя	78
<i>Лимарь І. В.</i> Судова влада у структурно-функціональному аспекті її реалізації	84
<i>Мамницький В. Ю.</i> Про деякі питання вдосконалення інституту залишення позову без розгляду	88
<i>Попов О. І.</i> Дослідження ролі вищого судового органу при перегляді судових рішень у цивільних справах у роботах С. Ю. Каца	92
<i>Рожднов О. В.</i> Вимоги до строків, встановлених судом	95
<i>Світлична Г. О.</i> Касаційне провадження в контексті основних напрямів реформування судочинства	99
<i>Сібільов Д. М.</i> Концептуальні засади перегляду судових рішень у зв’язку з нововиявленими та виключними обставинами в системі цивільного судочинства	103
<i>Скобелев В. П.</i> Надзорное производство – исключительная стадия процесса?	107
<i>Тимошевська І. П.</i> Участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб: історично-правовий нарис	111
<i>Цувіна Т. А.</i> Принцип верховенства права у цивільному судочинстві	115
<i>Шпак М. В.</i> Деякі питання інституту судових витрат при наданні правової допомоги в цивільних справах	119
<i>Шутенко О. В.</i> Дослідження принципів цивільного процесуального права: науковий спадок професора С. Ю. Каца і сучасність	122
Фотографії з сімейного альбому	125

Комаров Вячеслав Васильович,
*проректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
академік Національної академії правових наук України,
професор кафедри цивільного процесу*

НАУКОВИЙ СПАДОК ПРОФЕСОРА С. Ю. КАЦА

Семен Юлійович Кац, відомий український вчений-процесуаліст, є одним із лідерів Харківської процесуальної школи.

Із серпня 1946 р. по серпень 1949 р. С. Ю. Кац працював асистентом Харківського юридичного інституту. У 1948 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Участь прокурора в радянському цивільному процесі» і йому присуджено наукову ступінь кандидата юридичних наук, а у 1960 р. – вчене звання доцента. У 1971 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Проблеми перегляду судових постанов по цивільних правах в порядку нагляду». У 1973 р. йому присвоєно вчене звання професора.

Семен Юлійович був активним фундатором створення у 1966 р. кафедри цивільного процесу, на якій з великим натхнення проводив навчальну, навчально-методичну, виховну та наукову роботу.

Головними напрямками наукових досліджень професора С. Ю. Каца були проблеми, пов'язані з переглядом у порядку судового нагляду рішень, ухвал і постанов, що набрали законної сили. Вчений опублікував понад 40 наукових праць. Серед них: «Питання нотаріального права» (1962), «Порушення провадження в порядку нагляду з цивільних прав» (1965), «Перегляд рішень в порядку нагляду» (1965), «Науково-практичний коментар до ЦПК УРСР» (1973), «Науково-практичний коментар до Земельного кодексу УРСР» (1973), «Судовий нагляд в цивільному судочинстві» (1980), «Радянський цивільний процес» (1982).

Першою ґрунтовною роботою професора С. Ю. Каца, була кандидатська дисертація «Участь прокурора в радянському цивільному процесі». В ній системно досліджено підстави та форми участі про-

курора в цивільному процесі, його процесуальне становище. Автор зробив висновок, що правовою підставою участі прокурора в цивільному процесі є норми права, в яких містяться завдання прокуратури в цивільному процесі, а саме: охорона і захист прав і законних інтересів держави, юридичних осіб та громадян. Досліджуючи природу підстав участі прокурора в цивільному процесі, С. Ю. Кац відзначає, що участь прокурора впливає із сутності основних принципів цивільного судочинства – демократичності, диспозитивності, змагальності.

У цій роботі автор також сформулював теоретичні положення щодо процесуального статусу та форм участі прокурора в цивільному судочинстві. Зокрема, ним звертається увага на те, що останні повинні бути виражені і організовані таким чином, щоб сприяти найбільш успішному здійсненню правосуддя у сфері цивільно-правових відносин і виконанню поставлених перед прокуратурою завдань. Крім того, різні форми участі прокурора мають певну специфіку, яка обумовлена цілями і завданнями певної стадії цивільного процесу, на якій бере участь прокурор. Прокурор у цивільному процесі завжди є представником держави, його інтерес у справі завжди носить державний (публічний) характер, що свідчить про неможливість проведення паралелі у процесуальному становищі прокурора та правового становища будь-якого іншого учасника цивільного процесу. Така специфіка і обумовлює винятковість і незалежність процесуального становища прокурора в усіх стадіях процесу, незалежно від форм його участі [6].

С. Ю. Кац досліджував проблемні питання цивільних процесуальних правовідносин. Він вважав, що процесуальні правовідносини є правовою формою реалізації судового захисту суб'єктивних прав. Маючи тісний зв'язок з великою групою матеріально-правових відносин, вони створюють необхідні гарантії такого захисту. Вчений наголошував, що процесуальні правовідносини існують як стабільна система, яка визначається основними типами процесуальних правовідносин, які виникають при розгляді справи по суті, при перегляді рішень у касаційному порядку, у порядку нагляду та за нововиявленими обставинами, а також при виконавчому провадженні [5].

Вчений зосереджував свою увагу і на конституційних принципах цивільного судочинства. Досліджуючи систему принципів цивільного

судочинства професор С. Ю. Кац писав, що система принципів характеризує єдність принципів, які визначають судоустрій та цивільне судочинство. Особливу увагу він приділяв такому конституційному принципу, як правовий судовий захист, оскільки судовий захист є найвищою формою захисту суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів, а також передбачає максимум гарантій. Цей принцип є головним у системі засад цивільного судочинства, тому що дія всіх інших принципів забезпечує реалізацію права на судовий захист на всіх стадіях розгляду та вирішення цивільної справи [2, с. 128–129].

Професор С. Ю. Кац також досліджував окремі питання нотаріату. І перш за все – питання судового порядку розгляду скарг на дії нотаріусів. В своїх роботах він зазначав, що судовий порядок розгляду скарг на дії нотаріусів є важливою гарантією захисту прав громадян, які звертаються до нотаріальних контор для вчинення тих чи інших нотаріальних дій, і засобом контролю за законністю дій нотаріусів. Авторська позиція вченого зводилась до того, що скарги на дії нотаріусів мають розглядатися в порядку цивільного судочинства, а не в адміністративному порядку. Як він доводив, провадження по скаргах на дії нотаріусів становить одну з категорій справ окремого судочинства цивільного процесу, оскільки в такому порядку суди розглядають скаргу на неправильні дії державного органу, який покликаний виконувати певні функції – вчиняти нотаріальні дії від імені держави. Що стосується розгляду скарг про визнання недійсними нотаріально посвідчених договорів, тобто цивільних справ, у яких розглядаються спір про право цивільне, то такі справи, мають розглядатися в порядку позовного провадження. З цього питання висловлена цікава точка зору, що при розгляді позовних заяв про визнання недійсними нотаріально посвідчених договорів, наприклад, купівлі-продажу, дарування, суди роблять помилку, коли не запрошують до суду того нотаріуса, який вчинив нотаріальну дію. Оскільки при розгляді таких справ нотаріуси можуть надати певну допомогу в суді у з'ясуванні дійсних прав та обов'язків сторін [3].

Головним предметом наукових досліджень професора С. Ю. Каца стала проблема перегляду судових постанов у цивільних справах у порядку нагляду у докторській роботі, він глибоко розкрив сутність,

зміст, форму та систему інституту перегляду судових постанов у порядку нагляду, дію принципів цивільного процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини у наглядовому провадженні, правову природу протесту у порядку нагляду, підстави до скасування судових постанов наглядовою інстанцією і її повноваження [1]. У подальшому ці теоретичні положення отримали розвиток в фундаментальній монографічній праці, присвяченій проблемам судового нагляду в цивільному судочинстві [4].

Особливий інтерес, на наш погляд, становлять висновки щодо поняття, системи та завдань судового нагляду в цивільному судочинстві. Так, поняття судового нагляду розглядається в контексті закріпленої в законі системи процесуально-правових гарантій, що забезпечує своєчасний і правильний розгляд і вирішення цивільних справ з метою реального здійснення права на судовий захист.

Учений досліджує співвідношення касаційного і наглядового розгляду справ як самостійних форми здійснення правосуддя, яким притаманна процесуальна форма, яка забезпечує законність самого судового нагляду за ЦПК України 1963 р. При цьому він наголошує, що судовий нагляд не можна ототожнювати з правосуддям. По-перше, тому що не на всі судові органи, які відправляють правосуддя, покладаються функції судового нагляду. По-друге, незважаючи на те, що касаційні і наглядові судові інстанції здійснюють функції правосуддя в процесі своєї діяльності, на перший план тут виступає функція судового нагляду, оскільки предмет діяльності становить перевірка законності і обґрунтованості оскаржених або опротестованих судових постанов [4, с. 7–8].

На основі аналізу чинного на той час законодавства та судової практики автором показані особливості підстав до скасування рішень у порядку судового нагляду [4, с. 25]. Наприклад, розкриваючи поняття істотних порушень норм процесуального права, які можуть бути підставою до скасування судового рішення, він пропонує використовувати як об'єктивний критерій для правильного вирішення цього питання правові наслідки, що настають у зв'язку з порушенням. З огляду на це, під істотними доводить вчений, слід розуміти порушення, які вплинули або могли вплинути на правильність винес-

сеного рішення, тобто це таке порушення судом своїх зобов'язань, яке прямо або побічно призводить до винесення незаконного та необгрунтованого рішення. При цьому безумовні підстави до скасування рішення він пропонує розділити на три групи: а) недотримання норм, що закріплюють принципи цивільного судочинства, б) недотримання норм, що регламентують процесуальні гарантії для осіб, які беруть участь у справі, в) недотримання норм, що забезпечують належне оформлення процесуальних документів [4, с. 162–184].

Професор С.Ю. Кац залишив за собою значний творчий спадок. Він є автором понад 40 наукових робіт, його наукові ідеї та погляди отримали подальший розвиток у роботах науковців кафедри цивільного процесу та його учнів, які захищали дисертаційні роботи під його керівництвом. Семен Юделійович у спілкуванні з викладачами, науковцями, студентами був уважним, доброзичливим. Він до останнього дня свого життя працював на кафедрі і залишив про себе світлу пам'ять.

Література

1. Кац С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 712 / С. Ю. Кац ; Харьк. юрид. ин-т. – Х., 1970. – 38 с.
2. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – Х., 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.
3. Кац С. Ю. Розгляд скарг на дії нотаріуса / С. Ю. Кац // Радянське право. – 1959. – № 3. – С. 114–118
4. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 47–54.
5. Кац С. Ю. Сущность гражданских процессуальных правоотношений и их место в системе правоотношений / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права развитого социалистического общества : тезисы респ. науч. конф., 24–26 сент. 1975 г. – Х., 1975. – С. 98–100.
6. Кац С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Х. : Юрид. ин-т, 1958. – 64 с.

*Буяновская Татьяна Семеновна,
дочь С. Ю Каца, адвокат*

ВОСПОМИНАНИЯ О ПРОФЕССОРЕ С. Ю. КАЦЕ

Мне посчастливилось родиться и вырасти в семье моих родителей и старшей сестры. В настоящее время являюсь адвокатом Совета адвокатов Харьковской области. Моя фамилия до замужества – Кац, а в настоящее время Буяновская Татьяна Семеновна. При подготовке данных воспоминаний желаю оставить представление о нашей семье потомкам, которые уже никогда не увидят моих родителей и папу, профессора Каца Семена Юльевича, памяти которого посвящено настоящее научное мероприятие кафедры гражданского процесса Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, преподавательскую деятельность на которой осуществлял отец. Пишу о том, что помню, знаю и понимаю о жизни и деятельности своего горячо любимого отца и членов нашей семьи.

Когда мне пришлось появиться на свет в состоятельной еврейской семье в городе Харькове в 1952 г., первые годы своей жизни провела с родителями и старшей сестрой Людмилой в доме № 45 престижной в городе Харькове улице Сумской, то есть в самом его центре. Мы жили в коммунальной квартире с огромным количеством соседей. Но несмотря на это, квартира считалась долгое время очень и очень комфортабельной и престижной.

Мои родители были людьми образованными. Папа, Семен Юльевич (на самом деле его отчество было Юделевич) Кац, являлся доцентом Харьковского юридического института (в настоящее время – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого). Мама, Розенберг Ева Моисеевна, работала адвокатом Харьковской областной коллегии адвокатов. Была, как и отец, непререкаемым авторитетом в нашей семье. Моя старшая сестра, Кац Людмила Семеновна, 1946 года рождения, впоследствии она вышла замуж, изменив фамилию на Ратнер, а через определенное

– Цыбулько. Людмила значительно повлияла на мою жизнь положительным образом. Всю жизнь, с самого рождения и до настоящего времени мой необыкновенный отец был мною горячо любим, считая меня любимой дочерью.

Папа родился в городе Овруче Житомирской области, согласно написанной им автобиографии, 15 апреля 1915 года, что может не соответствовать действительности, так как никаких документов о его рождении никто никогда не видел. Его отец, Кац Юдель, был портным и шил всю жизнь одежду для военнослужащих. Бабушка, Кац Эстер Бороховна, воспитывала трех детей – сыновей Исаака, Семена и дочь Полину. Еврейская семья моего отца не была религиозной, вела светский образ жизни. Ее сын Семен, мой папа, ее очень любил и на протяжении всей жизни поддерживал свою мать морально и материально, регулярно писал ей письма, используя знание языка евреев того края – идыш. Бабушка гордилась достижениями и успехами сына Семена всю жизнь. Он также оказал влияние и помог получить образование в юридическом институте своей сестре Полине, которая впоследствии также стала юристом и до конца жизни работала адвокатом в Овруче.

Жажда знаний, незаурядный ум и желание добиться высокого положения, или, как тогда говорили, выбиться в люди, побудили моего отца в возрасте 14 лет собрать свои немногочисленные вещи, уложить их в сколоченный из досок, собственноручно сделанный чемодан, и уйти из родного дома. Вначале он пришел к родственникам в город Коростень, затем ненадолго поселился у родни в Киеве, а затем добрался в столицу Украины, в город Харьков. Это было в 1929 году или даже в 1930 году, так как хотел быть в гуще событий того времени, в самом их центре. Покинув маленький провинциальный городок с тихим укладом жизни, он попал в бурлящий событиями город-столицу с населением почти в миллион человек, с множеством учебных заведений, университетом, школами, магазинами, заводами, фабриками, и пр. Не растерялся. Нашел свое призвание, свою любовь, определил свою жизнь, а в дальнейшем и нашу, его детей и внуков.

Папа рассказывал, что ему пришлось жить в Харькове даже с беспризорниками на первых порах, так как он был в городе совер-

шенно один, затем он поступил в фабрично-заводское училище при Харьковском тракторном заводе, работал учеником токаря. Затем токарем, со временем стал токарем 6 разряда, что требовало большой отдачи. Будучи передовиком производства, папа получил путевку на учебу в высшее учебное заведение, а именно в институт народного строительства, так назывался тогда Харьковский юридический институт. Студент Семен Кац учился только на отлично, ни одной 4 в дипломе нет, только одни пятерки. Закончив в 1938 году Харьковский юридический институт с отличием, Кац С. Ю. был принят в аспирантуру на кафедру гражданского права и гражданского процесса за 2 месяца до окончания института. Его любимой поговоркой были слова: 99 % труда и только 1 % таланта. Всю жизнь он трудился, практически никогда не отдыхал. Помню его в любое время года с ручкой в руках, сидящим за столом и пишущим научные труды, значение которых велико и в настоящее время. и которые не забыты и изучаются его последователями в науке гражданского процесса в Украине .

К 1941 году им была написана кандидатская диссертация. защитить которую ему не удалось, так как началась война и он был направлен на фронт. Однако, надо сказать, что работая на заводе, папа познакомился с Зинаидой Розенберг, которая была родной сестрой нашей мамы. Она то и привела папу в многодетную еврейскую семью моей мамы, в которой было 6 детей и которая тогда проживала в доме № 11 на улице имени Гоголя в городе Харькове в одной большой комнате также в коммунальной квартире на 4 этаже. Впервые мои родители познакомились в 1933 году, когда моей маме было 14 лет, а поженились они в 6 июля 1938 года., когда папа был принят в аспирантуру Харьковского юридического института имени Кагановича. Во время войны папа воевал, получив военное звание майора, был политруком дивизии, о нем писали в советских газетах (вырезки из газет долгое время сохранялись в семне), чуть не погиб в боях под Москвой, был ранен в ногу, отправлен в госпиталь, после чего опять вернулся на фронт, награжден орденами и медалями. Получив высокую оценку своей деятельности в период войны, он направлялся руководством дивизии, в которой служил,

на преподавательскую работу в Политическую академию имени Ленина в город Москву с предоставлением жилья, но пожелал вернуться в Харьков, в родной юридический институт, куда и вернулся после окончания войны в 1946 году.

Папа не представлял своей жизни без работы в институте, без научной деятельности. Но при этом он беспрерывно занимался своим самообразованием, практически всю жизнь. Он прекрасно знал русскую классику, читал произведения Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Чехова, Толстого, Гончарова. У нас дома была обширная библиотека, собранная его усилиями. Он много и увлеченно рассказывал мне о литературных произведениях, привил любовь к чтению, к саморазвитию вообще. Любил повторять, что жить в обществе и быть свободным от общества невозможно. Эти слова запомнились мне с самого моего детства.

Отец также интересовался классической музыкой, посещал оперный театр с нами, любил бывать в драматических театрах, и кинотеатрах. Необходимо заметить, что он был очень подвижным, энергичным человеком, очень любознательным, многогранным, многосторонним и даже спортивным. Он любил кататься на коньках и катался до конца жизни, научил этому своих детей и внуков, и с ними с удовольствием посещал каток, прекрасно плавал и свою любовь к плаванию передал детям. Мы все с детства научены и любим плавать

При всей его научной направленности он любил играть в карты, даже мог гадать и предсказывать судьбу людям. Он обладал способностью угадывать мысли, за это его сравнивали даже с великим Мессингом, но так как это могло привести к расстройству здоровья, он прекратил этим заниматься. Особую любовь папа проявлял к шахматам. С детства я была свидетелем того, как папа разыгрывал партии великих шахматистов, участников чемпионатов мира, тогда это были Ботвинник и другие гроссмейстеры. Именно тогда он научил меня играть в шахматы и привил к этой игре любовь на всю жизнь.

Папа! Папа! Могу с гордостью повторять опять и опять это слово, вкладывая всю силу любви, какая у меня только есть и была к нему всю мою жизнь.

Любопытно, что в 60-е годы, это было после выхода на экраны французских фильмов с участием известного актера и кинорежиссера Луи де Фюнеса «Фантомас» и «Фантомас разбушевался» моего папу, тогда доцента Харьковского юридического института, студенты с любовью прозвали Фантомасом. Это было связано с удивительной фотографической схожестью Луи де Фюнеса и Кац Семена Юльевича. Как ни странно, оба были ровесниками. Французский актер родился в 1914 году в маленьком пригороде Парижа. а папа в 1915 году в маленьком Овруче. Оба рано покинули родной дом и ушли в большую жизнь в большой город, в Париж и в Харьков, соответственно. 60-е годы – расцвет деятельности Луи, у папы это годы расцвета его научной деятельности. Оба – лысые, с ростом чуть больше 1 метра 60 см, лопоухие, с голубыми глазами и длинноносые, жестикулирующие активно, актер еще и нарочито преувеличенно. Даже даты смерти очень близки. Французский актер умер в 1983 году, а папа – в 1985 году. Поразительно и даже несколько мистично. Такая памятная схожесть двух совершенно разных людей.

Папа много времени уделял мне с самого раннего детства, мы много общались, разговаривали обо всем, что меня интересовало и волновало, он был в курсе всех моих жизненных устремлений и начинаний. Благодаря его любви я поверила в себя и в то, что я смогу добиться многого и не должна останавливаться перед трудностями, которые меня могут подстергать в жизни. Это касается и моей родной сестры Цыбулько Людмилы Семеновны, известного в Харькове адвоката, члена Национальной ассоциации адвокатов Украины Он всегда говорил мне: Таня, ты должна быть смелой. И я поверила его словам. Главным направлением в жизни детей в нашей семье было получение образования. Мы с сестрой много и ответственно учились, каждая из нас окончила по два высших учебных заведения. Мы изучали в специализированных средних и высших учебных заведениях музыкальные науки, любим и знаем классическую музыку, разбираемся в живописи, любим литературу и искусство, театр в различных его направлениях, а также архитектуру. Мы обе, его дочери, являлись долгое время преподавателя-

ми музыкальных дисциплин в музыкальной школе. Мне пришлось много путешествовать, объездить много стран мира, длительно и профессионально изучать английский язык, проживать в Канаде. С моей помощью моя дочь Ольга Буяновская получила высшее образование в Национальной юридической академии имени Ярослава Мудрого, а затем в Англии. В настоящее время она признанный специалист по вопросам международного частного права, в частности признания и исполнения решений МКАС за границей. В настоящее время я – адвокат. Работаю, веду дела, и чем больше проходит времени, я не устаю удивляться, как мой родной и любимый папа, такой маленький, хрупкий на вид мальчик, смог без чьей либо поддержки, оказавшись в таком водовороте событий 30-х годов прошедшего столетия, когда многие люди просто погибали под гнетом того непростого времени, что называется стал на ноги, и достиг признания и уважения в одном из самых престижных учебных заведений Советского Союза.

*Цибулько Людмила Семенівна,
донька С. Ю. Каца, адвокат,
Президент Міжнародного благодійного
фонду врятування, допомоги та захисту дітей України,
музикознавець*

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ
УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО-ПРАВОВИЗНАВЦЯ,
ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА
КАФЕДРИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (до 1985 року)
ХАРКІВСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ІНСТИТУТУ
СЕМЕНА ЮЛІЙОВИЧА КАЦА**

*«Велич душі має бути властивістю усіх людей».
Давньоримський філософ Сенека*

Об'єктивність психологічного портрету може бути забезпечена тільки в тому випадку, коли виявляється й оцінюється весь комплекс зовнішніх ознак станів і властивостей людини.

І. З чого складався духовний світ вченого, першого в Україні професора в галузі цивільного процесу, доктора юридичних наук, фундатора кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту Каца С. Ю.?

Семен Юлійович Кац народився 15 квітня 1915 року в місті Овручі Овруцького повіту Волинської губернії (тепер Житомирська область). У 1938 році закінчив Харківський юридичний інститут (зараз Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»). Упродовж 1938–1941 років — аспірант Харківського юридичного інституту, асистент кафедри цивільного права і цивільного процесу. Під час Німецько-радянської війни брав участь у бойових діях. Протягом 1946–1973 років — асистент, старший викладач, доцент і до 1985 року — професор кафедри цивільного процесу рідного вузу. У 1949 році захистив кандидатську дисертацію «Участь прокурора в радянському цивільному процесі (в народному

суді та в касаційній інстанції»); у 1971 році — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Проблеми перегляду судових постанов у цивільних справах у порядку нагляду». Вчене звання професора присвоєно у 1973 році. Нагороджений орденами Червоної Зірки (1944), Вітчизняної війни II ступеня (1944), медалями «За відвагу» (1943), «За оборону Москви» (1944), «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1945) та ін. Помер Семен Юлійович Кац 2 квітня 1985 року.

1. Мій батько був Людина-Закон. Його метою як вченого, як педагога було сіяти світло знання про Право, прищеплювати повагу до Закону.

2. Він мав загострене відчуття справедливості, був принциповим, чесним не дивлячись на особистості.

3. Гуманізм – любов до всіх на цьому світі були притаманні вченому. Як людина професор завжди доброзичливо ставився до всіх і своєю поведінкою створив багато добра різним людям.

4. Як вчений він мав не тільки високий рівень професійних знань в цивільному процесуальному праві, але і в інших галузях права. Він володів 14 іноземними мовами і це давало йому широку можливість ознайомлення з правом зарубіжних країн викладеним в оригіналі, спілкуватися з іноземними фахівцями соцкраїн в галузі права без перекладачів.

5. Його вирізняли загальна культура та широкий кругозір, постійне прагнення до самовдосконалення та самоосвіти. Де б він не був, з ним завжди знаходилася велика кількість книг, з якими він працював. Навіть коли він тяжко хворів та перебував у лікарні, – книги завжди були поруч. Коли їхав у відрядження, то завжди брав велику валізу книг і маленький пакет з необхідними йому речами.

6. Громадська активність – його відмінна риса характеру. Довгі роки він очолював профком Харківського юридичного інституту, був парторгом кафедри Цивільного процесу і багато корисного завжди робив для людей. При цьому він був інколи суворим по відношенню до людей, але його суворість завжди була виправдана його сильним характером вихователя, його бездоганною поведінкою в поєднанні з добротою і справедливістю. Суворість батька, людини і вченого – це були гарні ліки: в них було більше солодкого чим гіркого. Батько по-

мер у 1985 році, але до цього часу чужі люди приходять до нього на могилу та приносять квіти. Старше покоління згадує про те, як він в законний спосіб допомагав отримувати співробітникам Інституту житло, як він допомагав по-людськи співробітникам та своїм студентам в часи, коли вони мали скрутне матеріальне становище, як він тричі відмовлявся від отримання державної квартири для своєї сім'ї на користь сімей співробітників Інституту, так як він вважав, що для них це житло (квартира) важливіше. Сам професор та його сім'я з 6 чоловік мешкали в комунальній квартирі, в якій ще проживали 6 інших сімей. Його моральні якості не дозволили йому отримати квартиру від держави. Він вступив до житлово-будівельного кооперативу «Вчений». Адміністрація міста Харкова просила його очолити цей житлово-будівельний кооператив для дотримання законності при розподіленні квартир і для правової допомоги в діяльності кооперативу. Це був перший в Харкові житлово-будівельний кооператив для професорсько-викладацького складу всіх закладів вищої освіти міста Харкова та Харківської області.

7. Мого батька вирізняла пунктуальність його зобов'язань. Якщо він щось пообіцяв, то це не тільки буде виконано, а й виконано в строк і на відмінно. Обов'язковості та пунктуальності він вимагав і від студентів, аспірантів та колег. Наполягав на тому, щоб його оточення також відповідально відносилося до своїх обов'язків. Пунктуальність професора Каца С. Ю. – це не тільки своєчасно приходити на роботу і виконувати в строк всі посадові обов'язки, це був його образ мислення та культура його виховання.

8. Комунікабельність його – це не любов до балачок розповіді про себе. Батько ніколи не був товариським балакуном. Його комунікабельність – це неймовірна внутрішня тактовність, грамотна мова, освіченість, інтелігентність, толерантність, спокій та впевненість при розмові. Співрозмовник професора завжди відчував увагу до себе, що його слухають, не перебиваючи надають можливість донести свої думки.

9. Його справедливість – завжди синонім правосуддя! Нерозривна єдність – це його справедливість і законність суспільства.

10. Батько мав рідку здатність – визнавати іншу думку, поважати її, визнавати власні помилки.

11. У професора Каца С. Ю. була особлива здатність – щиро співчувати чужому горю. Його студенти, коли він був керівником групи, відкрито розповідали йому про свої труднощі і він завжди приходив на допомогу. В місті Києві до мене підійшов колишній студент мого батька, який зараз займав високу посаду в Генеральній Прокуратурі України. Він розповів про те, як завдяки моєму батьку він не полишив навчання в Інституті, коли він мав скрутне матеріальне становище. Професор надав йому свої особисті кошти для підтримки молодого сім'ї, в якій народився первісток, а дружина тяжко захворіла, що потребувало коштів на лікування та догляд.

12. Батько був емоційно врівноваженим, витриманим, терплячим, мав аналітичний склад розуму.

II. Які якості у вченого, першого в Україні професора в галузі цивільного процесу, доктора юридичних наук, фундатора кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту Каца С. Ю. були відсутні зовсім?

1. Лінь, гординя, егоїзм, зрада, підлість, неповага, плітки, непорядність, жадібність, користь, нетерплячість – ці якості в нього були зовсім відсутні. Він завжди вимагав від нас – його дочок Людмили Цибулько та Тетяни Буяновської, його онучок – Наталії Цибулько та Ольги Буяновської не допускати появи цих якостей у себе та не дозволяти людям проявляти такі якості в нашій присутності.

III. Професійне спілкування та співпраця вченого, першого в Україні професора в галузі цивільного процесу, доктора юридичних наук, фундатора кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту Каца С. Ю.

Професійне спілкування та співпраця вченого, професора Каца С. Ю. було з видатними вченими, професорами, які працювали в Харківському юридичному інституті: С. А. Альперт, М. І. Бажанов, А. Т. Барабаш, М. І. Бару, С. І. Вільнянський, М. М. Гродзинський, М. В. Гордон, В. М. Горшеньов, В. В. Гречко, Ю. М. Грошевий, І. М. Даньшин, В. О. Жеребкін, В. С. Зеленецький, А. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. В. Копейчиков, В. М. Корецький, І. Ю. Красько, І. О. Лозо, В. П. Маслов, Г. А. Матусовський, В. Л. Мусяка, О. А. Неботов, Р. С. Павловський, З. А. Підопригора, А. О. Пинаєв,

П. Т. Полежай, О. А. Пушкін, А. Л. Рівлін, А. Й. Рогожин, І. П. Сафронова, А. И. Свічкарьов, В. І. Сливицький, В. В. Сташис, В. С. Трахтеров, С. Л. Фукс, В. О. Чефранов, В. С. Шелестов, І. М. Шерстюк, Б. М. Юрков, О. М. Якуба, М. В. Яновський та ін.

2. Мій батько мав тісні дружні та наукові відносини з В. П. Масловим – українським радянським діячем, доктором юридичних наук, професором, ректором Харківського юридичного інституту імені Ф. Е. Дзержинського, членом-кореспондентом Академії наук Української РСР.

3. Мій батько мав тісні дружні та наукові відносини з В. В. Сташисом – українським правником, професором, першим проректором Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Героєм України.

4. Професор з особливою повагою відносився до Комарова В. В. – українського вченого-правника, професора, академіка Національної академії правових наук України, заслуженого юриста України, завідувача кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту (1982–2015 рр.), проректора з навчальної роботи Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, першого Президента Асоціації українських правничих шкіл. Вчений Кац С. Ю. завжди високо цінував особисті якості Комарова В. В. як людини, вченого, керівника.

5. Коли батько зустрічався з правниками, то завжди обговорювалися тенденції цивільного процесуального права, інших галузей права, а також актуальні ідеї права, які потрібні були на той час суспільству.

6. В ході своєї діяльності професор С. Ю. Кац як вчений часто зіштовхувався з професійною деформацією. Прояв такого явища серед його оточення закінчилося для нього тяжкою хворобою. Однак, вчений був відданим науці і впевненим в перспективі і важливості його праці для людей та суспільства. Він зі своєї ініціативи направив свою дисертацію на експертизу в Вищу атестаційну комісію (ВАК) – державний орган, який відповідав за забезпечення державної атестації наукових та науково-педагогічних працівників – присвоєння вчених ступенів доктора та кандидата наук, а також присвоєння вчених звань. ВАК не тільки надав найвищу оцінку докторській дисертації мого

батька, але й запропонував здійснити захист цієї дисертації в столиці СРСР та переїхати туди працювати на високу посаду. Однак, Україна, рідний Харківський юридичний інститут та кафедра Цивільного процесу завжди для нього були важливіше чим кар'єрні амбіції. Кац С. Ю. ніколи не припиняв вірити в користь своєї ідеї – цивільний процес та науку, пов'язану з цивільним процесом, ніколи не розчаровувався в своїй професії, обожнював свою кафедру та її співробітників.

7. Професор завжди контролював роботу, що виконував сам, що виконували його аспіранти, студенти. Він завжди був чесним і вірним собі, завжди знаходився в ладах зі своєю совістю, не вмів лукавити і таких якостей вимагав від усіх.

Зараз, багато років пропрацювавши викладачем та адвокатом, Президентом Міжнародного благодійного фонду врятування, допомоги та захисту дітей України, я, аналізуючи властивості особистості Каца С. Ю., першого в Україні професора в галузі цивільного процесу, доктора юридичних наук, фундатора кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту, розумію, що він мав рідкісні душевні якості, а саме: його любов до людей та божевільна відданість науці та цивільному процесу, який був сенсом його життя!

Дякую організаторам та учасникам цього наукового заходу за пам'ять про вченого Каца С. Ю., за розвиток його наукових ідей в дисертаціях та роботах його наступників – вчених нашого часу. Без його минулого базису цивільний процес України не мав би такого яскравого майбутнього як сьогодні!

*Бичкова Світлана Сергіївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін,
Національна академія внутрішніх справ*

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ЗАКОНОДАВЧІ КОЛІЗІЇ

Науковці неодноразово приділяли увагу у своїх працях питанням участі прокурора у цивільному процесі (зокрема, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, П. І. Радченко, М. В. Руденко, В. І. Тертишников, С. Я. Фурса) і, навіть, проводили відповідні дисертаційні дослідження (наприклад, К. А. Гузе, Т. О. Дунас, С. Ю. Кац). Проте, якщо проаналізувати нормативні положення, стає очевидним, що застосувати їх на практиці інколи проблематично, деякі положення суперечать одне одному, не всі аспекти на сьогодні є урегульованими. Але зупинімося в межах цієї розвідки тільки на окремих законодавчих колізіях.

Задля захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави як одну із функцій прокуратури визначено здійснення представництва інтересів громадянина або держави в суді у встановлених законом випадках (ст. 1, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»). При цьому у ч. 3 цього ж Закону підкреслюється, що на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України.

Однак у Основному Законі нашої держави такої функції не закріплено. Відповідно до ч. 1 ст. 131-1 Конституції України прокуратура, зокрема, здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Між іншим, хоча в ч. 3 ст. 56 ЦПК України задекларовано, що прокурор звертається до суду з позовною заявою та здійснює інші процесуальні повноваження у визначених законом випадках, із аналізу частин 4 і 5 ст. 56, ч. 4 ст. 57 ЦПК України вбачається, що в указаному кодифікованому акті розкриваються особливості звернення прокурора до суду лише в інтересах держави. Тобто норми ЦПК

України базуються, на відміну від положень Закону України «Про прокуратуру», на Конституції України.

Але вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів належить виключно до повноважень Конституційного Суду України (ч. 1 ст. 150 Основного Закону України). При цьому, як випливає із ч. 2 ст. 152 Конституції України, до дня ухвалення указаним органом рішення про неконституційність закону або його окремих положень (чи навіть довше, якщо в указаному рішенні встановлено іншу дату) вони є чинними.

Тому правові норми, що їх містять ч. 1 ст. 2, статті 23, 24 Закону України «Про прокуратуру», на сьогодні є підставою для здійснення представництва інтересів не лише держави, а й громадянина в суді.

Важко заперечити, що представництво інтересів громадянина в суді є однією із важливих форм участі прокурора у цивільному процесі і цінним засобом захисту його прав [1, с. 19–20].

Проте при виконанні такої функції можуть виникнути питання із реалізацію нормативних приписів.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Зауважимо, що наявності законодавчих підстав для звернення прокурора до суду недостатньо. Як слушно наголосив С. Ю. Кац, у кожному окремому випадку прокурор самостійно вирішує питання про участь у конкретній справі і про форму цієї участі, спираючись на глибоке вивчення та аналіз матеріалів справи [2, с. 4].

У ч. 4 процитованої статті встановлено пов'язаний із здійсненням указаних представницьких функцій обов'язок прокурора «попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника». Використаний законодавцем слово-

сполучник «та» унеможливило варіативність при виконанні відповідного обов'язку прокурором: повідомляти потрібно і громадянина (незважаючи на те, що він є малолітньою (неповнолітньою) особою, недієздатною особою чи особою, цивільна дієздатність якої була обмежена), і його законного представника.

У цій же нормі закріплено право громадянина чи його законного представника на оскарження наявності підстав для представництва його інтересів прокурором.

Якщо співвіднести наведені положення, то може виникнути логічне запитання: навіщо повідомляти, наприклад, недієздатну особу (одночасно із її законним представником), якщо відповідне повідомлення буде отримувати не вона особисто, а за неї її законний представник? Так само від імені такої особи законний представник буде у разі потреби подавати скаргу.

Доцільно також згадати про ч. 5 ст. 130 ЦПК України, яку можна застосувати в аналізованому випадку за аналогією: вручення судової повістки представникові учасника справи вважається врученням повістки і цій особі.

Тому, на наш погляд, логічніше було б у ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» закріпити обов'язок прокурора щодо повідомлення громадянина до звернення до суду на захист його інтересів і право такого громадянина на оскарження наявності підстав для здійснення прокурором представництва, без дублюючого, по суті, згадування про законного представника.

Література

1. Кац С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1958. – 63 с.
2. Кац С. Участие прокурора в советском гражданском процессе (в народном суде и в кассационной инстанции) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. Ю. Кац ; Харьк. юрид. ин-т. – Х., 1949. – 15 с.

*Білоусов Юрій Валерійович,
кандидат юридичних наук, професор,
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова*

НАСТУПНИЙ ЕТАП РЕФОРМУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

До парламенту внесено проєкт Закону України «Про виконавче провадження», внесеного народними депутатами України Тарасенком Т. П., Демченком С. О. (реєстраційний № 3726 від 23.06.2020) [1]. Цим проєктом заміна двох чинних Законів України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», зосередивши в одному нормативно-правовому акті весь масив правових норм, які регулюють питання організації та здійснення виконання рішень судів та інших органів з використанням інструментів, механізмів та процедур виконавчого провадження. Визначаючи значну кількість позитивних моментів вказаного законопроєкту щодо регуляторної ролі Міністерства юстиції України, особливо стосовно приватних виконавців, щодо розвитку самоврядування приватних виконавців, спроб зрівняти процесуальний статус державного і приватного виконавця з метою забезпечення виконання рішень судів в окремих категоріях виконань. Проєкт закону не є революційним стосовно інституційного забезпечення організації виконання. Він нагадує, в першу чергу, про необхідність дотримання ключового принципу всіх цивілізованих країн, а саме, що всі рішення судів повинні виконуватись. Проєкт закону в першу чергу закликає до еволюційних змін з метою запровадження повноцінної «змішаної» системи виконання, яка на даний час досі не створена, незважаючи на численні обіцянки чи запевнення в тому, що це вже досягнуто з боку представників різних урядів».

Підтримуючи загальний контекст пропонованих змін, об'єктивної потреби удосконалення інституційної складової виконання рішень судів та інших органів, слід визначити, що запропонована модель є

напівмірою, недореформою, оскільки не вирішує концептуально питання визначення виконавця як важливої правничої професії в Україні. Для реального зрівняння статусів державного та приватного виконавця слід запровадити єдині підходи до визначення виконавця, кваліфікаційних вимог до виконавця, в тому числі стосовно освіти, доступу до професії, самоврядування виконавців як особливої форми саморегулювання. Неможливо вважати прийнятними запровадження паралельних моделей розуміння професії виконавця, статусу державного та приватного виконавця, відповідальності різних виконавців, фізичного та юридичного захисту, соціального пакету та гарантій діяльності.

Відповідно до Конституції України (ст. 92) порядок виконання рішень визначається виключно Законами України, то слід розмежовувати питання, пов'язані із організацією самої професії виконавця, які можуть визначатися як законами, так і підзаконними актами, то питання процесуальної форми здійснення виконавчого провадження можуть виконуватися виключно Законами. Окрім цього, слід зауважити, що у цьому законі слід говорити саме про здійснення виконавчого провадження. Якщо органи державної виконавчої служби та приватні виконавці об'єднано поняттям «суб'єкти виконання», то може варто про це говорити постійно, а не вживати такого парного перерахування?

У разі намагання урівноважити повноваження державних та приватних виконавців (ст. 3 Проекту) слід говорити про не органи державної виконавчої служби, а саме про державних виконавців. Потребує уточнення розуміння правового статусу виконавця та його поділ на «права» та «обов'язки», оскільки вони мають повноваження, адже є суб'єктами владних повноважень.

Сам орган державної виконавчої служби не може вважатися незалежним (ст. 6 Проекту) і таким, що здійснює професійної діяльності, оскільки таким є лише виконавець. Органи державної виконавчої служби є суб'єктами владних повноважень і мають повноваження, ширші, ніж безпосереднє примусове виконання

Слід системно-структурно уточнити підхід до визначення правового статусу виконавця, оскільки стаття про професійні обов'язки раніше, ніж професійні права, і перебуває із ними в органічному поєднанні. Також слід уточнити, чим відрізняються професійні права

від процесуальних прав та обов'язків, а також загальний підхід до розуміння правового статусу суб'єкта владних повноважень саме через категорію «повноваження».

Доцільно виділити окрему статтю, присвячену професійній таємниці, оскільки вона стосується не лише саме «обов'язків» виконавця, але й його «прав», а особливо гарантій здійснення повноважень виконавця. Доцільно запровадити окремі поправки щодо закріплення свідочьких імунітетів для виконавця та визначивши їхній зміст, оскільки наявний режим цієї інформації з обмеженим доступом ні про що фактично. Інформація про виконавче провадження відкрита для сторін і з використанням відповідних кодів та паролів може бути відкрита для всіх та кожного.

Стаття 8 Проекту містить елементи державного регулювання виконавчого провадження і визначенням компетенції Міністерства юстиції щодо регулювання виконавчого провадження, яка є сумішшю різних повноважень, які можна групувати на (1) регулювання організації приватних виконавців; (2) регулювання організації діяльності державних виконавців; (3) регулювання здійснення виконавчого провадження. Таким чином, фактично зберігаються дві паралельні системи організації виконання судових рішень та рішень інших органів, ніж змішаної, альтернативної.

За Міністерством юстиції України доцільно закріпити встановлення єдиних правил щодо допуску до професії виконавця, який включає питання порядку проходження навчання та стажування осіб, які виявили намір здійснювати діяльність приватного виконавця; порядок допуску таких осіб до складання кваліфікаційного іспиту; порядок складання кваліфікаційного іспиту; порядок підвищення кваліфікації приватними виконавцями.

Міністерство юстиції України як регулятор може щонайкраще: встановлювати універсальні правила та положення щодо діяльності Кваліфікаційної та Дисциплінарних комісій виконавців; забезпечити формування та визначати порядок ведення реєстру виконавців; контроль за діяльністю виконавців у межах визначених та транспарентних процедур; давати пропозиції уряду щодо визначення тарифікації виконавчих дій, винагороди виконавця; визнавати (вводити у дію) рішення Кваліфікаційної та Дисциплінарної комісій виконав-

ців; приймати рішення щодо початку, припинення (призупинення) чи завершення діяльності виконавця.

Законопроектом консервується підхід щодо встановлення вимоги до державних та приватних виконавців різні як за рівнем нормативно-правового регулювання, у тому числі за рівнем освіти та попередньою процедурою доступу до професії.

Цілком обґрунтованим є міркування, що наведені обставини, повинні поширюватися не лише осіб, які претендують на зайняття діяльністю приватного виконавця, але й стосовно претендентів на посади державних виконавців, оскільки на державного виконавця повинні поширюватися вимоги та критерії спеціального Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», яким є, а не лише загальними положеннями, визначеними законодавством про державну службу.

Ураховавши основний фундаментальний підхід до зрівнювання підходів до державного та приватного виконавця (ст. 9 Проекту), потребує змін формулювання порядку доступу до професії виконавця, самоврядування усіх виконавців, об'єднавши і державних, і приватних виконавців, а також встановлення уніфікованих (єдиних) підходів до притягнення до дисциплінарної відповідальності усіх виконавців (і державних, і приватних).

Підводячи підсумок, наступним етапом реформи виконавця як елементу інституційного забезпечення захисту майнових та немайнових прав держави, юридичних та фізичних осіб слід визнати зміну підходів до визначення виконавця як правничої професії із встановленням єдиних підходів до державних та приватних виконавців, при якому відмінності можуть бути лише в тому, чи перебуває виконавець в штаті державного органу, найманим службовцем (державний виконавець), чи виступає самозайнятою особою із усіма наслідками, які з цього випливають (приватний виконавець).

Література

1. Проект Закону про виконавче провадження [Електронний ресурс] : Проект Закону України № 3726 від 23.06.2020 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69256.

Гусаров Костянтин Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент Національної академії правових наук України

СКЛАДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ ПРИ ПЕРЕВІРЦІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У РОБОТАХ С. Ю. КАЦА

Наукові здобутки професора С. Ю. Каца нерозривно пов'язані із дослідженням процедур перегляду судових рішень по цивільним справам. Присвячуючи проблемам реалізації наглядового провадження в цивільному процесі дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, вказане дослідження звертає на себе позитивну увагу великою кількістю (на час захисту) опублікованих за темою дисертації наукових праць. Впевнений, що і у теперішній час дослідження будь-яких аспектів інстанційного перегляду судових рішень не можливе без використання наукових здобутків зазначеного вченого. Логічність та послідовність його поглядів вражає і викликає повагу навіть за умови відсутності закріплення на нормативно-правовому рівні у теперішній час предмету його наукових інтересів. Обґрунтування ним висновків, спрямованих на вдосконалення окремих положень цивільного процесуального законодавства, було викликано відсутністю закріплення на законодавчому рівні деяких підстав скасування актів правосуддя.

У зв'язку з цим С. Ю. Кац відмічав як недолік відсутність у нормах цивільного процесуального права умов, за присутності яких можливе застосування того чи іншого повноваження суду при перевірці законності та обґрунтованості судових рішень. Вчений зазначав, що негативним наслідком такої відсутності є та судова практика, при наявності котрої різні повноваження суду при перевірці актів

правосуддя реалізуються за присутності одних і тих самих підстав. Відстоюючи позицію обов'язкового мотивування судової постанови, С. Ю. Кац обґрунтовано пропонував запровадити необхідність такого мотивування при ухваленні постанов про залишення судового рішення без змін, визнаючи при цьому його законність та обґрунтованість [1, с. 34–35].

Цивільне процесуальне законодавство пов'язувало можливість скасування судового рішення за наявності істотних порушень норм права судом, котрі стали або могли стати наслідком ухвалення незаконного (необґрунтованого) акту правосуддя. Аналізуючи зміст істотності порушень норм матеріального та процесуального права при ухваленні судового рішення, з яким закон пов'язує скасування вказаного акту, дослідник при цьому характеризував і безумовні підстави для скасування судового рішення [2, с. 162–169].

Своєрідним аналогом такої проблематики у сучасному цивільному процесуальному законодавстві можна вважати певне бракування законодавчого закріплення змісту підстав, наявність яких тягне обов'язкове скасування судового рішення (ч. 4 ст. 401 ЦПК України). Навряд чи слід визнавати їх розкриття у ч. 1 ст. 411 вказаного нормативного акту, оскільки зазначена норма містить передумови застосування повноваження для обов'язкового скасування судового рішення лише у зв'язку із направленням справи на новий судовий розгляд. При цьому на нормативному рівні не враховано можливості обов'язкового скасування судового рішення при його скасуванні в інших випадках, передбачених ст. 409 ЦПК України. Відносно існування повноважень Верховного Суду, спрямованих на скасування судового рішення із направленням справи на новий розгляд, доволі логічну позицію займає Д. Д. Луспеник. На його думку, з метою підвищення ефективності касаційного оскарження, обговорюється питання доцільності наділення вищевказаного судового органу повноваженням передачі справи на новий розгляд суду першої або апеляційної інстанції. В цілому не заперечуючи проти можливості такого обговорення, зазначений автор вірно вказує на те, що це повноваження Верховного Суду викликане необхідністю, враховуючи його статус та функції [3].

Результати наукової діяльності професора С.Ю.Каца затребувані і у теперішній час. Вважаю, що передусім тут слід зазначити про належний методологічний підхід вченого до тематики власних наукових інтересів. Оперування методами наукового пізнання, зрозумілість логіки дослідження та авторських висновків, доступний для розуміння науковий стиль викладення матеріалу – все це повинно стати прикладом для належної побудови змісту наукових публікацій, зокрема з цивільного процесуального права. Обумовлюється такий висновок і тим, що предмет науки цивільного процесуального права, за вірним визначенням В.В.Комарова, достатньо складний та «розширений». Це стало і наслідком еволюції законодавства та процесуальної доктрини впродовж тривалого часу [4, с. 106–107]. Проте, з урахуванням результатів такої еволюції, а також змін соціальних та правових аспектів життя, інтерес до наукової спадщини професора С. Ю. Каца не зменшується. Зокрема, і при існуванні різноманіття наукових поглядів відносно висновків, зроблених зазначеним вченим впродовж його наукового творіння.

Література

1. Кац С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С. Ю. Кац. – Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1970. – 38 с.
2. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит, 1980. – 208 с.
3. Луспеник Д. Д. Система перегляду судових рішень у цивільному судочинстві: відповідність міжнародним стандартам та ефективність [Електронний ресурс] / Д. Д. Луспеник. – Режим доступу : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/737883/>.
4. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

*Кройтор Володимир Андрійович,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ПРО ІМПЕРАТИВНІСТЬ (ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ) ЯК ОДНУ ІЗ ВЛАСТИВОСТЕЙ (ОЗНАК) ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Формулюючи принципи цивільного судочинства, особливу увагу слід звернути на імперативний характер принципів як одну з їх властивостей. Вони мають імперативний, обов'язковий характер як для всього процесу судочинства (має пронизувати всі стадії судочинства), так і для всіх суб'єктів відносин, що виникають під правосуддям у цивільних справах, що не допускає альтернативного тлумачення. У німецького філософа Іммануїла Канта в «Критиці практичного розуму» загальнозначущий моральний припис протилежний особистому принципу (максимі); гіпотетично імператив має силу лише за певних умов, категоричний імператив – безумовний принцип поведінки [1, с. 427].

На імперативний характер принципів як одну з їх властивостей звертає увагу більшість вчених, які займаються дослідженнями цього питання. Так, С. Ю. Кац та В. В. Комаров зазначали, що порушення принципів слугують підставою для відміни рішення [2, с. 128]. М. М. Михеєнко, вирішуючи свого часу питання ознак, властивих принципам, зазначав, що до критеріїв визначення певного положення принципом слід обов'язково зарахувати таку їх властивість, як те, що порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування [3, с. 111–112]. Невіддільною ознакою принципу права є його імперативність [4, с. 11]. О. Ф. Скакун вважає, що під принципами слід розуміти основоположні загальноприйняті норми, що виражають властивості права та мають вищу імперативну юридичну силу, тобто такі, що становлять собою незаперечні вимоги, які ставляться до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу [5, с.281].

Таким чином, принципи цивільного процесуального права набувають обов'язкової сили тільки після закріплення в цивільному процесуальному законодавстві й у результаті правозастосовчої практики.

Принципи цивільного судочинства також знаходять свою реалізацію в практиці діяльності судів загальної юрисдикції. Зокрема, цікавими для нашого дослідження можуть бути приклади щодо оскарження судових рішень з підстав порушення (недотримання) принципів права та принципів судочинства. Наприклад, розглядаючи судову справу № 761/22545/14-ц [6], Апеляційний суд м. Києва дійшов висновку, що рішення суду першої інстанції прийнято з порушенням принципу змагальності, на якому засноване цивільне судочинство, в результаті рішення суду першої інстанції було скасоване, і ухвалено нове рішення. Так само, розглядаючи справу № 755/1026/15 [7], Апеляційним судом м. Києва встановлено, що судом першої інстанції було прийнято рішення з порушенням принципу змагальності, на якому засноване цивільне судочинство. Наслідком цього стала зміна рішення суду першої інстанції. Цікавою також є практика Суду касаційної інстанції. Наприклад, Суд касаційної інстанції 28.10.2015 р. по справі № 6-20624св15 [8] встановив факт порушення принципу диспозитивності судочинства та скасував рішення суду апеляційної інстанції повністю і залишив в силі рішення суду першої інстанції. Тобто, практика діяльності судів України в порядку цивільного судочинства свідчить про реалізацію вказаних прав апеляційними та касаційним судами за результатами розгляду судових справ, у тому числі й з підстав встановлення порушень або підтвердження відсутності порушень принципів цивільного судочинства. Взагалі маємо констатувати, що нині судова практика щодо застосування принципів цивільного судочинства тільки проходить етап свого становлення.

Маємо зазначити, що цьому аспекту в чинному законодавстві приділено недостатню увагу. Тоді як у деяких країнах пострадянського простору правове значення принципів дуже велике. З. Х. Баймолдіна у своїй статті наводить положення ЦПК Республіки Казахстан, згідно з яким «Порушення принципів цивільного судочинства залежно

від їх характеру та змістовності призводить до скасування винесених судових актів» [9, с.65]. Вважаємо за необхідне обов'язково закріпити це в ЦПК України.

З огляду на зазначене слід вказати, що принципи надають цивільному судочинству якостей справедливого правосуддя в цивільних справах, і навпаки – недотримання принципів цивільного судочинства під час здійснення правосуддя має тягти за собою незаконність і подальше скасування судового рішення.

Література

1. Новый энциклопедический словарь. – М. : Большая Российская энциклопедия : Рипол Классик, 2005. – 1456 с.
2. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – Х., 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.
3. Михеенко М. Конституційні принципи кримінального процесу / М. Михеенко // Вісник Академії правових наук. – 1997. – № 34. – С. 100–112.
4. Явич Л. С. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1978. – 355 с.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 537 с.
6. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 22.10.2015 р. по справі № 761/22545/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52753753>.
7. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 07.10.2015 р. по справі № 755/1026/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52073872>.
8. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28.10.2015 р. по справі № 6-20624св15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52934022>.
9. Баймолдіна З. Х. О структуре ГПК Республики Казахстан / З. Х. Баймолдіна // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец, 2004. – С. 64–67.

Рябченко Юрій Юрійович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Університет державної фіскальної служби України

РОЗШИРЕННЯ «АДВОКАТСЬКОЇ МОНОПОЛІЇ» СПРИЯЄ ОПЕРАТИВНОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Необхідно виключити можливість представництва особою, яка не має статусу адвоката у малозначних спорах (ч. 2 ст. 60 ЦПК України) [1], залишивши можливість представництва лише у спорах, що виникають з трудових відносин. Щодо малозначних спорів, то заінтересована особа може або самостійно брати участь у справі, або скористатися послугами професійного адвоката.

Це кореспондується із завданням цивільного судочинства щодо зокрема, своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів (ч. 1 ст. 2 ЦПК України), яке можна вважати історично притаманним цивільному судовому процесу [2, с. 20-25].

Наслідком постане усунення специфічних проблем судового розгляду, зумовлених відсутністю у представника професійних компетентностей. Таким чином забезпечуватиметься право на справедливий розгляд (ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS N 005) [3]. При цьому необхідно зважати, що відповідно до положень п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України ціна позову у малозначних справах може досягати істотних для переважної більшості позивачів розмірів (до двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

Висновок Венеціанської комісії, прийнятий на 104-ому Пленарному засіданні 23-24 жовтня 2015 р. у м. Венеція [4], допускає визначення категорій цивільних справ, у яких представництво може здійснюватись особою, яка не є адвокатом, саме на альтернативній основі (або трудові спори, або малозначимі спори).

Отже, вказані зміни сприяють реалізації права на розгляд справи упродовж розумного строку, що є складовою права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS N 005).

На реалізацію вказаного вважаю доцільним внести такі зміни до чинного законодавства: у ч. 2 ст. 60 ЦПК України слова «, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи)» виключити.

Актуальна редакція

Стаття 60. Особи, які можуть бути представниками

2. Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 цього Кодексу.

Редакція з урахуванням пропонованих змін

Стаття 60. Особи, які можуть бути представниками

2. Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 цього Кодексу

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16 (07.05.2004). – Ст. 1088 (із змінами).

2. Советский гражданский процесс: учебник для юридических институтов и факультетов / С. Ю. Кац, Л. Я. Носко, Н. М. Васильченко ; под ред. С. Ю. Каца, Л. Я. Носко. – К. : Вища шк., 1982. – 432 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13 (16.04.1998) (із змінами).

CDL-AD(2015)027-e Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23-24 October 2015) [Електронний ресурс] // Venice Commission: Council of Europe. – Режим доступу : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e).

*Ахмач Ганна Михайлівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Європейський суд з прав людини зазначив, що повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, а не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підміняти собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру (рішення від 3.04.2008 у справі «Пономарьов проти України», п. 40).

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є окремою стадією цивільного процесу, яка призначена сприяти виконанню завдань цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Предметом перегляду за нововиявленими або виключними обставинами є рішення, постанови або ухвали суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили.

Як й надзорна інстанція, що існувала раніше у цивільному судочинстві, інстанція перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами за чинним законодавством є останньою з

перевірки судових рішень, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили. Тому Кац С. Ю. визначав надзорну інстанцію як неординарну та виключну, що гарантує захист цивільних прав та виправлення можливих судових помилок [1, с.136].

У зв'язку з реформуванням цивільного процесуального законодавства Законом України від 03.10.2017 р. «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів» (далі – Закон) відбулися нормативні зміни також у стадії перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

Так, змінилася сама стадія цивільного процесу. За редакцією Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК) до 03.10.17 р. найменування цієї стадії – «Проведення у зв'язку з нововиявленими обставинами» (глава 4, розділ V ЦПК), за чинним ЦПК – «Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами» (глава 3 розділ V). Змінені окремі підстави перегляду як за нововиявленими, так й за виключними підставами (зокрема, за чинним ЦПК судові рішення переглядаються за нововиявленими обставинами з 3-х підстав, а у редакції до 03.10.17 р. таких підстав було 5; окремі підстави перегляду за нововиявленими обставинами у чинному ЦПК зазначаються як виключні обставини).

Позитивним внеском є доповнення статті 423 частиною 4, у якій надається роз'яснення щодо підстав перегляду за нововиявленими обставинами, а саме – переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи, а також докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом, не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами. Розширення переліку додатків до заяви про перегляді (ч. 3 ст. 426), на нашу думку, також сприяє ефективності процедури судового перегляду.

Викликає певні дискусії та потребує додаткового аналізу положення пункту 1 частини 3 статті 423 Цивільного процесуального Кодексу України, у якому зазначено, що підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону, ін-

шого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. До внесення змін до ЦПК Законом зазначена підстава розглядалася як підстава для перегляду судового рішення за новоявленими обставинами (п. 4, ч. 2, ст. 361).

17.07.2018 р. у Верховній Раді зареєстровано Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення конституційних прав громадян на справедливий суд». На думку авторів, зазначене положення обмежує право громадян на перегляд судового рішення за виключними обставинами. Прогнозом соціально-економічних та інших наслідків прийняття законопроекту є відновлення конституційних прав громадян на справедливий суд.

У Пояснювальній записці до законопроекту автори справедливо посилаються на рішення Європейського суду з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї, які не встановлюють додаткових вимог щодо перегляду такого рішення, а саме щодо перегляду виключно рішень суду які ще не було виконано; підкреслюють, що Кримінальний процесуальний кодекс України теж не містить таких заборон. Рішення Європейського суду з прав людини вимагає від держави *restitutio in integrum* (повнення первісного стану, що існував у спорі до порушення Конвенції). Запропоновано такий саме підхід застосовувати і до рішень Конституційного Суду України, якими встановлена неконституційність положень законів України, оскільки йдеться про ті самі права і свободи, зокрема, про право громадян на справедливий судовий розгляд, яким не може вважатися судові рішення, що постановлене на підставі неконституційних норм та внести відповідні зміни до ЦПК – у пункті 1 частини 3 статті 423 після слів «при вирішенні справи» слова та знак «, якщо рішення суду ще не виконане» виключити [2].

Слід також звернути увагу стосовно останніх законодавчих позитивних змін – Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» № 460-IX від 15.09.2020 р. змінена редакція абзацу восьмого частини третьої ст. 426 ЦПК –

судовий збір не сплачується за подання і розгляд заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами, незалежно від підстави (у попередньої редакції такої привілей застосовувався тільки при перегляді з однієї підстави – встановленої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК (встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом). Зазначена новелізація цивільного процесуального законодавства, безумовно, сприяє реалізації права на судовий захист, зменшує обтяження економічними перешкодами при зверненні до суду в останній інстанції перегляду судових рішень.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок щодо оптимізації законодавчого врегулювання процедури перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, підпорядкування цивільного процесу завданню ефективного захисту прав та інтересів особи, яка звертається до суду. Однак, поряд з позитивними змінами у цивільному процесуальному законодавстві, окремі нові положення обмежують конституційні права на судовий захист й тому потребують вдосконалення.

Література

1. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском производстве / С. Ю. Кац. – М. : Юридическая литература, 1980. – С. 136.
2. Проект Закону від 17.07.2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення конституційних прав громадян на справедливий суд»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4.

Баранкова Вікторія Валеріївна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ НОТАРІУСАМИ

Серед особливостей розгляду справ, які впливають з пред'явлених до нотаріусів позовів про відшкодування шкоди, заподіяної їх діями, передусім, слід вказати на особливості визначення їх суб'єктного складу.

Згідно ст. 21 Закону України «Про нотаріат» шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством України. Це означає, що такий позов має бути звернений до нотаріальної контори або нотаріального архіву, де працює нотаріус, і які є юридичними особами (ст. 1172 ЦК). Останні, своєю чергою, можуть звернутися до нотаріуса, з вини якого була відшкодована шкода і виплачені певні грошові суми (ст. 1191 ЦК, ст. 130 КЗпП). Це зумовлює можливість залучення або допуску нотаріуса до участі у справі в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору. Отже, в таких випадках можливий наступний суб'єктний склад: позивач – заінтересована особа, яка вважає, що внаслідок незаконних або недбалих дій нотаріуса їй спричинено шкоду; відповідач – державна нотаріальна контора чи державний нотаріальний архів; третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – державний нотаріус, незаконними або недбалими діями якого спричинено шкоду позивачу (на думку останнього).

Відповідно до вимог ст. 27 Закону України «Про нотаріат» шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій чи недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується у повному розмірі. Це означає, що суб'єктний склад у таких справах буде наступним: позивач – заінтер-

есована особа, якій завдано шкоди, та відповідач – приватний нотаріус, незаконними чи недбалими діями якого, на думку позивача, йому спричинено шкоду.

У літературі висловлювалися інші точки зору щодо визначення суб'єктного складу таких справ. Наприклад, С. С. Бичкова вважає, що відповідачем у таких справах нотаріус має бути тільки у випадках, коли ним не укладено договору страхування цивільно-правової відповідальності, або немає підстав для відшкодування шкоди страховиком, або коли розмір завданої шкоди перевищує розмір страхової суми. За відсутності таких умов відповідачем має бути страховик, а нотаріус – третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору [1, с. 29].

Вважаємо, що така точка зору є спірною, оскільки обставини, зазначені автором, можуть бути враховані при постановленні рішення тільки за умови їх доведення у судовому процесі, а відповідач визначається позивачем значно раніше, безпосередньо у позовній заяві, яка є засобом ініціювання розгляду справи.

По-перше, ситуація, коли нотаріусом не укладено договору страхування цивільно-правової відповідальності, унеможливується правилами нотаріального законодавства. Положення статті 28 Закону «Про нотаріат» зобов'язує приватного нотаріуса укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю. У випадку ж, якщо приватний нотаріус не уклав договір про страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса або розмір страхової суми не відповідає вимогам Закону «Про нотаріат», нотаріальна діяльність приватного нотаріуса тимчасово зупиняється і нотаріусу надається строк на укладення такого договору. За умов неусунення нотаріусом такого порушення без поважних причин його приватна нотаріальна діяльність припиняється на підставі п. 3 ч. 1 ст. 30 Закону.

По-друге, вищенаведена позиція автора суперечить положенням чинного законодавства. Відповідно до ст. 1166 ЦК майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Отже, суб'єктом цивільно-

правової відповідальності є саме нотаріус, а не страховик. Стаття 27 Закону «Про нотаріат» визначає підстави відповідальності (та умови звільнення від неї) саме нотаріуса, а не страховика. Інша справа, що відшкодування буде в першу чергу здійснюватися за рахунок страхової суми, але ж для того страхувальник має заявити страховику про настання страхового випадку, а це стане можливим тільки після постановлення відповідного рішення або хоча б в ході судового процесу.

Підставою для задоволення позову про відшкодування шкоди є обставини, пов'язані із поведінкою нотаріуса, а не страховика, і, постановляючи рішення у справі, суд неминуче вирішить питання про обов'язки нотаріуса, а це буде неможливим, якщо нотаріус буде третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору, а не відповідачем. За змістом інституту участі у цивільному судочинстві третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, вони перебувають поза межами спірних матеріально-правових відносин між позивачем та відповідачем (що аж ніяк не є характерним для нотаріуса) і через це процесуальний статус третьої особи, що не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору унеможливує формулювання у резолютивній частині рішення у справі висновків про матеріальні права або обов'язки такої третьої особи. До того ж, маючи у справі тільки процесуальну заінтересованість, треті особи, що не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, наділені правами учасника справи (ст. 43 ЦПК), але не мають тих прав, в яких реалізується принцип диспозитивності і які належать лише сторонам (2, с. 320). Зазначена обставина суттєво звужує можливості нотаріуса щодо реалізації права на судовий захист та відстоювання своєї правової позиції. Наприклад, у тому випадку, якщо він буде залучений до участі у справі як третя особа, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, а не як відповідач, нотаріус не зможе укласти з позивачем мирову угоду.

Далі, особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК). До того ж ч. 2 ст. 27 Закону «Про нотаріат» закріплює спеціальні підстави звільнення нотаріуса (а не страховика) від відповідальності. Як можна покласти обов'язок доказування таких фактів на страховика?

Відповідно до ст. 1194 ЦК особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). А згідно з ч. 5 ст. 28 закону «Про нотаріат» розмір відшкодування заподіяної шкоди визначається за згодою сторін або в судовому порядку. Якщо відповідачем у справі буде страховик, а розмір відшкодування буде визначений в судовому порядку і перевищить розмір страхової суми, то має виникнути новий судовий процес, адже у цьому нотаріус є третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог, і рішення у справі не може містити висновків про його права та обов'язки? Саме тому найкращим варіантом буде співучасть на боці відповідача і нотаріуса, і страхувальника. За умов, що сума відшкодування буде перевищувати розмір суми договору страхування, у судовому рішенні слід передбачати відшкодування суми за страховим договором – зі страхувальника, і різницю між сумою шкоди та сумою страхового відшкодування – з нотаріуса. Наприклад, саме так було вирішено судову справу Сторожинецьким районним судом Чернівецької галузі за позовом Особи 1 про відшкодування шкоди, заподіяної діями приватного нотаріуса, де співвідповідачами були сам нотаріус та страхувальник (4).

Також відповідно до ст. 979 ЦК за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору. У договорі страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса просто неможливо наперед визначити особу, якій в подальшому буде спричинено шкоду, отже, страхова виплата має бути виплачена страхувальнику (тобто нотаріусу), а не позивачу.

Крім зазначеного, позивач може заявити вимогу про відшкодування шкоди в натурі. Наприклад, у судовій справі за позовом ОСОБА_3 до приватного нотаріуса Донецького міського нотаріального округу ОСОБА_4 позивач просив суд зобов'язати нотаріуса ОСО-

БА_4 відшкодувати в натурі матеріальний збиток шляхом придбання на його ім'я автомобілю SUBARU OUTBACK з пробігом не більше ніж 061248 км та не пізніше 2009 року випуску та стягнути з нотаріуса ОСОБА_4 моральну шкоду в розмірі 200000 грн. (3) . Як таку вимогу можна зобов'язати задовольнити страхувальника?

Таким чином, у справах про відшкодування шкоди, заподіяної приватним нотаріусом, відповідачем обов'язково має бути сам нотаріус, але поряд з ним співвідповідачем може бути залучений і страхувальник.

Література

1. Бичкова С. С. Участь нотаріуса у цивільному процесі України / С. С. Бичкова // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 1 (21). – С. 26–31
2. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31907396>.
4. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72242334>.

*Білоус Костянтин Віталійович,
аспірант кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВАХ

У чинному Цивільному процесуальному кодексі України (далі за текстом – ЦПК України) вирішено питання процесуальних фільтрів допуску окремих категорій справ, в тому числі малозначних, до перегляду в суді касаційної інстанції. Існуюча на сьогодні система касаційного оскарження малозначних справ охоплює «універсальну» і «спеціальну» групи підстав, які є взаємопов’язаними та мають застосовуватися одночасно. Як універсальні підстави для касаційного перегляду судових рішень, ч. 2 ст. 389 ЦПК України, передбачає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права у визначених законом випадках. Група спеціальних підстав касаційного перегляду малозначних справ визначена у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, за яким не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п’ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо: а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; б) особа, яка подає касаційну скаргу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково. У всіх інших випадках суд відмовляє у відкритті касаційного провадження.

Універсальні та спеціальні підстави касаційного оскарження можна співвіднести крізь призму таких діалектичних категорій, як загальне і одиничне. Тому, для відкриття касаційного провадження у малозначній справі недостатньо наявності підстав визначених п. 2

ч. 3 ст. 389 ЦПК України, оскільки одиничне не може існувати окремо від загального, яке завжди втілюється в одиничному і реалізується через нього. Вони мають застосовуватися у сукупності, а їх зв'язок є всеохоплюючим. Малозначну справу може бути допущено до касаційного перегляду лише за умови комплексності, тобто побіжної наявності однієї з універсальних та спеціальної підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах.

За обсягом змісту категорію *«питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики»* можна поширювально інтерпретувати, оскільки її законодавчо закріплене формулювання органічно орієнтоване на охоплення достатньо широкого кола правових явищ, які в системі процесуальних координат касаційного перегляду малозначних справ є найбільш істотними, проблемними та систематичними з точки зору правозастосування і забезпечення його одноманітності у подібних правовідносинах. Результати аналізу та узагальнення практики Верховного Суду дають можливість позначити декілька основних груп правових явищ, що є факторами концептуалізації питань права, які мають фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, зокрема: 1) систематичне порушення права на справедливий судовий розгляд і обмеження системи гарантій, передбачених абз. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі за текстом – ЄКПЛ), внаслідок істотного та неодноразового порушення судами нижчих інстанцій норм процесуального права; 2) помилкове тлумачення і застосування судами нижчих інстанцій норм матеріального та/або процесуального права, що має системний і перманентний характер та є детермінантами ухвалення незаконних і необґрунтованих рішень; 3) необхідності подолання в нормах процесуального та/або матеріального права прогалин і колізій засобами аналогії закону, аналогії права, а в особливих випадках, міжгалузевої аналогії; 4) неодноразове порушення судами нижчих інстанцій вимог принципу пропорційності, коли провадження у малозначних справах здійснювалося без урахування завдань цивільного судочинства, особливостей предмета спору, ціни позову, складності справи, значення розгляду справи для сторін, часу, необхідного для вчинення тих чи інших дій, розміру судових ви-

трат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, результатом чого стало порушення балансу між публічними і приватними інтересами; 5) систематичне ухвалення неправосудних рішень внаслідок перевищення повноважень судами нижчих інстанцій.

«Неможливість особою, яка подала касаційну скаргу, спростувати обставини, встановлені оскарженням судовим рішенням, при розгляді іншої справи», було обрано в якості підстави подолання процесуального фільтру для перегляду малозначних справ у суді касаційної інстанції з огляду на трансцендентний характер преюдиціального зв'язку між окремими рішеннями суду, оскільки ті самі юридичні факти можуть мати різні правові наслідки за схожих життєвих обставин. Зазначена підстава охоплює достатньо широке коло суспільних відносин та індивідуальних життєвих ситуацій, які важко теоретично спрогнозувати, а тим більше передбачити. Тому суд повинен у кожному конкретному випадку застосовувати індивідуальний підхід та ретельно аналізувати фактичні обставини справи, при цьому враховуючи, що обставини і факти встановлені під час розгляду малозначної справи набувають преюдиціального значення, а отже не підлягають доказуванню при розгляді іншої справи за правилами цивільного, господарського, адміністративного чи кримінального судочинства.

Малозначна справа, що розглядається в суді касаційної інстанції може становити *«значний суспільний інтерес»* тільки в тому випадку, якщо результати її перегляду прямо або опосередковано матимуть вплив на забезпечення реалізації системи гарантій права на справедливий суд, передбачених абз. 1 ст. 6 ЄКПЛ та, як наслідок, визначення змісту та обсягу прав, свобод чи законних інтересів невизначеного кола осіб. Від рівня гарантованості суспільного інтересу залежить ступінь дотримання прав, свобод і законних інтересів окремих громадян [1, с. 67]. Таким чином, перегляд малозначної справи судом касаційної інстанції матиме значний суспільний інтерес у разі, якщо буде вирішуватися питання стосовно: 1) забезпечення однакового застосування норм матеріального і процесуального права судами нижчих інстанцій при розгляді окремих категорій малозначних справ; 2) формулювання правового висновку (позиції), щодо застосування норми права у подібних правовідносинах; 3) досягнення і збережен-

ня сталості та єдності судової практики з розгляду деяких категорій малозначних справ; 4) судового тлумачення та подолання системних колізій і прогалин у нормах матеріального права.

Питання «винятковості значення» малозначної справи знаходиться в системі координат суддівської дискреції та безумовно має вирішуватися в контексті забезпечення реалізації та дотримання системи гарантій права на справедливий суд, прийняття законних і обґрунтованих рішень. З огляду на специфіку природи малозначних справ, суд касаційної інстанції, вирішуючи питання винятковості значення справи для її учасників має враховувати: а) ціну позову; б) характер спірних правовідносин; в) особливості предмета спору; г) складність справи; г) значення розгляду справи для сторін; д) час, необхідний для вчинення тих чи інших процесуальних дій; е) розмір судових витрат. Категорія «винятковості значення справи» є оціночною і підлягає поширювальному суддівському тлумаченню, тому охоплює собою достатньо широке коло індивідуальних життєвих ситуацій та конкретних фактичних обставин, які об'єктивно важко змодельовати і передбачити завчасно. Практика Верховного Суду дозволяє відійти від загальних і абстрактних критеріїв визначення ступеня винятковості справи та позначити конкретні обставини, що розглядаються судом касаційної інстанції в якості підстав для надання малозначній справі виняткового значення, зокрема: 1) порушення судами нижчих інстанцій вимог принципу пропорційності під час розгляду конкретної малозначної справи; 2) ухвалення судом першої інстанції незаконного та/або необґрунтованого судового рішення внаслідок помилки, яка була одночасно допущена або не виправлена судом апеляційної інстанції; 3) постановлення судами нижчих інстанцій відверто неправосудних рішень внаслідок перевищення повноважень та/або порушення закону.

Суд першої інстанції може «помилково віднести справу до категорії малозначних» лише у трьох випадках: 1) неправильно визначивши ціну позову; 2) застосувавши систему критеріїв передбачених ч. 3 ст. 274 ЦПК України до справи, яка повинна розглядатися за правилами загального позовного провадження, а не у спрощеному порядку; 3) у спорах немайнового характеру, де неможливо точно і

однозначно визначити ціну позову, а оцінка ступеня відповідності справи системі критеріїв передбачених ч. 3 ст. 274 ЦПК України належить до дискреційних повноважень суду та здійснюється суддею на власний розсуд виходячи із суб'єктивних міркувань. Найбільш проблемною є остання ситуація, бо якщо у перших двох випадках наявність судової помилки є очевидною, то у спорах немайнового характеру складно виявити малозначність, а тим більше на етапі відкриття касаційного провадження.

Отже, більшість спеціальних підстав допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції є максимально абстрактними і оціночними категоріями, універсальну формулу застосування яких, на рівні строкатого суддівського тлумачення, сформулювати надзвичайно складно. У зв'язку із чим актуальним є питання внесення доповнень до ч. 3 ст. 389 ЦПК України з метою уточнення змісту і регламентації процесуального порядку та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження малозначних справ. Крім того, як проміжний етап, а також у цілях забезпечення однакового застосування положень п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, доречно на рівні Пленуму Верховного Суду здійснити узагальнення судової практики та сформулювати правові позиції Верховного Суду, щодо критеріїв застосування підстав касаційного перегляду судових рішень у малозначних справах.

Література

1. Кац С. Ю. Развитие демократических начал советской кассации / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права. – М., 1974. – Вып. 2. – С. 61–69.
2. Кац С. Ю. Сущность законной силы судебного решения / С. Ю. Кац // Проблемы применения и совершенствования гражданского процессуального кодекса РСФСР. Калинин : Изд-во КГУ, 1984. – С. 88–90.

Бондарева Марія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри нотаріального,
виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою,
Інститут права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;

Рабовська Світлана Янівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри нотаріального,
виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою,
Інститут права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ІНСТИТУТУ УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

До питання про усунення від права на спадкування [1], де нами зазначалось, зокрема, що в юридичному ужитку використовується поняття «мертвої» норми [2; 3] для позначення правила, яке гіпотетично мало б регулювати правовідносини, але в силу низки причин не виконує своєї функції. Такого статусу мертвої норми, в силу законодавчого унормування та судового їхнього тлумачення, можуть набути правила абз. 2 ч. 3 та ч. 5 ст. 1224 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [4].

Звертає на себе увагу подібність норм абз. 2 ч. 3 та ч. 5 ст. 1224 ЦК України, оскільки в обох випадках йдеться про допущене потенційним спадкоємцем ухилення. Натомість існують нюанси в наслідках: в першому випадку такий спадкоємець, який ухилився від обов'язку, позбавляється права спадкувати, якщо такий факт буде встановлено судом, а у другому випадку – в судовому порядку він може бути усунутий від спадкування.

Варто зазначити, що саме визначення позитивного обов'язку гіпотетичного спадкоємця як «утримання» значно переважає над поняттям «допомога» (ч. 5 ст. 1224 ЦК України), оскільки сама семантика цього слова вказує на певний замкнений цикл: утримання може різнитися за рівнем, в залежності від заможності самого утримувача, але передбачає обов'язок здійснити повний комплекс заходів щодо забезпечення життєвих потреб майбутнього спадкодавця. Хоча б і на рівні прожиткового мінімуму.

Але, як показує судова практика, саме у взаємних відносинах щодо утримання між повнолітніми дітьми та їх батьками, що потребують утримання, питання прожиткового мінімуму не є визначальним.

Натомість норма ч. 5 ст. 1224 ЦК України оперує менш чіткими конструкціями: обов'язком допомогти (обов'язок виснується з конструкції визначення протиправної поведінки – «ухиляння») в разі перебування спадкодавця у безпорадному стані через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво. Тому нормативна конструкція «допомоги» значно поступається конструкції «утримання», особливо, на тлі законодавчої невизначеності конструкту «безпорадний стан».

Відповідно до судового роз'яснення, особи, які відповідно до ст. 202 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [5] мали обов'язок утримувати спадкодавця, можуть подавати позови (і, відповідно, бути відповідачами) одночасно з підстав, визначених як нормою абз. 2 ч. 3 ст. 1224 ЦК України, так і нормою ч. 5 ст. 1224. При цьому, позивачами у першому випадку можуть бути й інші «зацікавлені», як визначено Пленумом Верховного Суду України, наприклад, територіальні громади. Натомість, відсутнє роз'яснення, про яких «інших» осіб йдеться в нормі абз. 2 ч. 3 ст. 1224 ЦК України, адже кореспондуюча норма (якщо спиратися на роз'яснення постанови Пленуму) ст. 202 СК України згадки про таких осіб не містить.

Одночасно, позивачами та відповідачами у справі з підстав ч. 5 ст. 1224 ЦК України можуть бути як зобов'язані утримувати спадкодавця, так і інші спадкоємці за законом. Різними є тільки фактичні підстави для позову: обов'язок утримувати (потреба у матеріальній допомозі – за судовою практикою) та обов'язок надати допомогу, коли спадкодавець знаходиться у безпорадному стані.

Підсумовуючи викладене, варто стисло його проаналізувати.

По-перше, як вбачається з судової практики, обмеження суб'єктного складу правовідносин, врегульованих нормою абз. 2 ч. 3 ст. 1224 ЦК України лише спадкоємцями першої черги (повнолітніми працездатними дітьми (ст. 202 СК України, при нерозкритості поняття «інші особи» які мають обов'язок утримання спадкодавця) звужує сферу застосування норми до тієї кількості випадків, коли спір виникатиме між спадкоємцями першої черги. Спадкоємці інших черг можуть реалізувати своє право на рівні зміни черговості (ч. 2

ст. 1259 ЦК України) або усунення від спадкування спадкоємців першої черги (ч. 5 ст. 1224).

По-друге, аналіз судової практики (абз. 2 ч. 3 ст. 1224 ЦК України) фактично ототожнює обов'язок утримання з обов'язком матеріальної підтримки. Можна передбачити, що фізична підтримка (прибирання, готування їжі, прання тощо) з цього переліку не випадають. Втім, можна передбачити, і наведені приклади дозволяють пересвідчитись, що доведення необхідності у підтримці (допомозі як складовій утримання) є вкрай складним і суб'єктивним.

По-третє, невизначеність механізму застосування норми абз. 2 ч. 3 ст. 1224 ЦК України зумовлює звернення до суду в порядку ч. 5 ст. 1224 ЦК України – норми зі строкатим суб'єктивним складом спадкоємців, який передбачає спадкоємців різних черг. Отже, представлений механізм захисту права видається недовірливим, а сама норма – «мертвою» (хоч і з іншим, ніж прийнято вважати, забарвленням).

По-четверте, судова інтерпретація норми ч. 5 ст. 1224 ЦК України або стосується малого відсотка німецьких спадкодавців з обмеженим колом спадкоємців, або також претендує на недовірливість.

Література

1. Бондарева М. І. Усунення від права на спадкування: проблеми теорії і практики / М. І. Бондарева, С. Я. Рабовська // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2020. – № 3. – С. 5–10.

2. Притула А. М. Незаконне перетинання державного кордону України як нова «мертва» норма кримінального кодексу України [Електронний ресурс] / А. М. Притула // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018. № 17. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2018_17_21.

3. Дмитрук А. Це мертва норма: експерт про законопроект, яким передбачаються санкції проти ЗМІ [Електронний ресурс] / А. Дмитрук. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/ce-mertva-norma-ekspert-pro-zakonoproekt-yakim-peredbachayutsya-sankciyi-proti-zmi>.

4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV (із змінами та доповненнями). – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

5. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

*Гетманцев Олександр Валентинович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри процесуального права,
юридичний факультет Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

НАУКОВІ ПОГЛЯДИ ПРОФЕСОРА С. Ю. КАЦА НА ПРЕДМЕТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Історія наукової думки зберігає для наступних поколінь важливу основу, на якій формується вже сучасні та передові наукові надбання, що дають можливість удосконалювати існуючі та розвивати нові ідеї, погляди, концепції та виділяти закономірності в науковому житті. У певні часи роблять свій внесок в наукову справу видатні наукові постаті, серед яких хочеться виділити і одного з основоположників харківської школи цивільного процесуального права – професора Семена Юделійовича Каца, якого по праву можна назвати видатним діячем у розвитку науки цивільного процесуального права початку другої половини ХХ століття. Як слушно зауважує В. В. Комаров з цього приводу: «Історія науки знає чимало прикладів того, що найбільш значущі відкриття та наукові успіхи пов'язані або з видатними науковцями, або ж з науковими школами.» [2, с. 259]. Наявність тісних наукових зв'язків в межах однієї наукової школи між представниками різних вікових епох, а так само формування тісних наукових зв'язків між різними науковими школами сприяло створенню наукового простору в який з часом залучалися молоді вчені, які починали свою наукову діяльність на закладеному попередніми науковцями міцному теоретичному і практичному фундаменті.

Наукова діяльність професора С. Ю. Каца припадає на початок другої половини двадцятого століття, в період коли в науці цивільного процесуального права простежується науковий вибух на проведення фундаментальних наукових досліджень і формуванням обґрунтованих поглядів, тверджень, розробки концептуальних по-

ложень, які зберігають високу ступінь наукової актуальності по сьогоднішній день.

Становлення цивільного процесуального права, як самостійної галузі права в системі права, потребувало теоретичних розробок про один із важливих критеріїв за допомогою якого галузь права виокремлювалася в самостійну сферу правового регулювання суспільних відносин – предмет цивільного процесуального права, запровадженого теоретиками права в 50-х – 60-х роках ХХ століття. До цього моменту в науці цивільного процесуального права ніхто з науковців, починаючи з кінця ХІХ – початку ХХ століття і до другої половини ХХ століття, питання про сферу регулюючого впливу норм цивільного процесуального права не піднімав і не досліджував. Отже, галузь може вважатися самостійною якщо вона має свій предмет і метод правового регулювання. Суть даного питання зводилася до необхідності та важливості кожної галузі права мати свій предмет правового регулювання та разом із методом правового регулювання характеризувати галузь у якості самостійної сфери правового впливу відповідних норм на суспільні відносини та поведінку їх суб'єктів. Саме предмет правового регулювання став об'єктом наукового дослідження у наукових працях професора С. Ю. Каца, який спільно з Л. Я. Носко, одними з перших в Україні почали досліджувати це нове правове явище і виробили власну концепцію, яка на той момент була прогресивною та відповідала тодішнім реаліям. У науці цивільного процесуального права, на початку 60-х років минулого століття, сформувався так званий «широкий» і «вузький» підходи у розумінні предмета цивільного процесуального права, згідно з першим, до предмета цивільного процесуального права включалися всі види і напрямки юрисдикційної діяльності: народних судів, арбітражних судів, третейських судів, товариських судів, комісій по трудовим спорам, профспілки, нотаріат, яким законом надано повноваження розглядати і вирішувати цивільні справи [2, с. 69–71]. Основним аргументом широкого поняття предмета цивільного процесуального права стала спільність предмета за хисту – норми матеріального права.

Вчені С. Ю. Кац і Л. Я. Носко дещо інакше розглянули зміст предмета цивільного процесуального права відійшовши від концеп-

ції спільності в юрисдикційній діяльності органів із застосування норм матеріального права. Вони не сприйняли й вузького розуміння предмета цивільного процесуального права про те, що предмет цивільного процесуального права складають лише цивільні процесуальні правовідносини в сфері цивільного судочинства при відправленні правосуддя. Ними було запропонована доволі оригінальна концепція яка одночасно поєднувала елементи широкого та вузького розуміння змісту предмета цивільного процесуального права, а саме, що предмет вказаної галузі складають охоронні суспільні правовідносини, які виникають у зв'язку з примусовою формою реалізації норм матеріального права. До предмета цивільного процесуального права включали також і діяльність органів цивільної юрисдикції до якої відносили суди, арбітражні суди, товариські суди, нотаріат, які здійснюють діяльність з примусового захисту суб'єктивних матеріальних прав [3, с. 4–7].

У цілому наукові надбання професора С. Ю. Каца стали основою для формування в подальшому наукових концепцій, доктрин, теорій, які суттєво вплинули на правову політику і правову ідеологію у науковій розробці питань про предмет цивільного процесуального права особливо в сучасний період розвитку науки цивільного процесуального права.

Література

1. Зейдер Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права / Н. Б. Зейдер // Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 68–82.
2. Комаров В. В. Кафедра цивільного процесу та становлення її наукової школи [Електронний ресурс] / В. В. Комаров. – Режим доступу : <http://plaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/72394/70271>.
3. Радянський цивільний процес : підручник / за ред.. С. Ю. Каца. – К. : Вища шк., 1982. – 423 с.

*Гузе Костянтин Анатолійович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ У ФОРМІ ВСТУПУ В РОЗПОЧАТУ СПРАВУ

Законом України № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р., внесені системні зміни до процесуального законодавства України з метою забезпечити більш ефективний, справедливий та своєчасний розгляд цивільних справ. В наслідок цього певної трансформації зазнала правова регламентація діяльності прокурора в цивільному процесі, зокрема, процесуальний порядок вступу прокурора в справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи.

Так, ч. 3 ст. 56 ЦПК Україна закріплює, що у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, *до початку розгляду справи по суті*, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Зазначена норма до внесення в неї змін вищевказаним Законом передбачала: «З метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з позовною заявою (заявою), бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом інших осіб, *на будь-якій стадії її розгляду*, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про

перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. (ч. 2 ст. 45 ЦПК України в редакції від 3 серпня 2017 р.). Аналогічний порядок встановлений у чинному Законі України «Про прокуратуру». Так, відповідно до п. 2 ч. 6 ст. 23 цього Закону, прокурор має право вступити в справу, порушену за позовом інших осіб, *на будь-якому етапі* судового провадження.

Порівняльний аналіз вищевказаних норм ЦПК України дозволяє зробити висновок про те, що до внесення в нього змін Законом України № 2147-VIII прокурор наділявся правом вступу в справу на будь-якій стадії процесу. У той же час, чинна редакція ЦПК України допускає можливість здійснення прокурором таких повноважень виключно до початку розгляду справи по суті. З точки зору стадійності (циклічності) цивільного процесу і тих логіко-часових меж, в яких прокурор має право вступити в розпочату справу в суді першої інстанції, в оновленому ЦПК України можна відзначити тенденцію обмеження законодавцем повноважень прокурора при реалізації конституційної функції представництва інтересів держави. Що ж стосується Закону України «Про прокуратуру», який визначає правові засади організації і діяльності прокуратури, то в даному питанні процесуальний порядок вступу в розпочату справу посадових осіб цього державного органу не зазнав змін, що вказує на невідповідність його процесуальному законодавству.

Встановлення процесуальним законодавством зазначених обмежень є обґрунтованим, оскільки вступ прокурора в розпочату справу в суді першої інстанції, наприклад, під час встановлення обставин справи, а також дослідження доказів або судових дебатів, безумовно впливатиме на ефективність його розгляду, а також своєчасність здійснення судом правосуддя. При цьому, це питання повинно вирішуватися, враховуючи сутність та зміст такої процесуальної форми участі прокурора, як вступ у розпочату справу в суді першої інстанції.

Варто зауважити, що серед теоретиків немає єдиної точки зору в питанні щодо сутності та змісту форм участі прокурора в суді. Так, в процесуальній науці під формою участі прокурора розуміють зовнішню сторону діяльності прокурора, визначену законом, яка має свій зміст та ним обумовлена, або закріплені в законі правомочності впливу прокурора на розвиток цивільного провадження (судочинства) [1, с. 60; 2, с. 80], а саме на порушення цивільної справи чи вступ в уже розпоча-

тий іншими особами судовий процес у справі [3, с. 127]. Підтримуючи останню точку зору, вважаємо, що при з'ясуванні змісту форми участі прокурора у суді необхідно враховувати, що реалізація прокурором конституційної функції представництва здійснюється на різних стадіях процесу, а також в порядку всіх цивілістичних судочинств.

Як справедливо наголошує С. Ю. Кац, в суді першої інстанції свої завдання прокурор може виконувати шляхом пред'явлення позову або шляхом вступу в процес, розпочатий стороною. Водночас на інших стадіях його діяльність проходить у формі участі в справі у судах другої й третьої інстанцій [4, с. 17, 18, 23, 30, 36, 40, 41, 48].

Зважаючи на зазначене, під формою вступу прокурора в справу в суді першої інстанції слід розуміти закріплену в законодавстві можливість його впливу на розвиток цивільного процесу при розгляді справи по суті. При цьому, відповідно до глави 6 розділу III чинного ЦПК України, розгляд справи по суті – це самостійна стадія цивільного процесу в суді першої інстанції (а не частина судового засідання, що в редакції ЦПК України від 3 серпня 2017 р. проводилась в рамках стадії судового розгляду), яка в порядку загального позовного провадження проходить у формі судового засідання і має такі частини: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати та ухвалення рішення. Наразі, стадії розгляду справи по суті передуює стадія відкриття провадження у справі (глава 2 розділ III ЦПК України), а також стадія підготовчого провадження (глава 3 розділу III ЦПК України).

Враховуючи наведене, зміст участі прокурора в суді першої інстанції у формі вступу у розпочату справу складають процесуальні дії з подання ним до суду заяви про вступ у справу, а також участь його у судових засіданнях.

Як справедливо відзначається в юридичній літературі, реалізація покладеної на прокуратуру України конституційної функції представництва в процесуальній формі вступу в цивільну справу, слід пов'язувати з реальною, фактичною можливістю участі у вирішенні судом питань матеріального і процесуального права [5, с. 46]. Тому вважаємо, що при розгляді справи в суді першої інстанції в порядку загального позовного провадження, прокурору повинно бути надано право вступу у справу на стадії розгляду справи по суті – до почат-

ку встановлення судом обставин і дослідження доказів. У свою чергу, якщо прокурор в суді першої інстанції ініціює вступ у справу, яка розглядається у порядку спрощеного позовного провадження (гл. 10 розділу III ЦПК України), а його розгляд проходить без судового засідання (в письмовому порядку), в такому випадку вважаємо, що прокурор вправі вступити в справу до розгляду справи по суті, як це передбачено в ч. 3 ст. 56 ЦПК України, тобто на стадії підготовчого провадження.

Таким чином, слід внести зміни до ч. 3 ст. 56 ЦПК України та викласти її перше речення в такій редакції: «У встановлених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь в розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку встановлення судом обставин і дослідження доказів, а у порядку спрощеного позовного провадження – до початку розгляду справи по суті». За аналогією з запропонованими змінами до ЦПК України, корекції підлягає і п. 2 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». У його тексті слід закріпити, що прокурор має право «вступити в справу, порушену за позовом (заявою, поданням) іншої особи, до початку встановлення судом обставин і дослідження доказів, а у порядку спрощеного позовного провадження – до початку розгляду справи по суті».

Література

1. Дунас Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження : [навч. та наук.-практ. посіб.] / Т. О. Дунас, М. В. Руденко. – Х. : Харків юрид., 2006. – 340 с.
2. Шумський П. В. Судові і правоохоронні органи України (опорний конспект лекцій) / П. В. Шумський. – Тернопіль : ЛІЛЕЯ, 2000. – 186 с.
3. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан ; М-во освіти і науки України. – К. : Ін Юре, 2005. – 624 с.
4. Кац С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Х. : Юрид. ин-т, 1958. – 64 с.
5. Руденко М. В. Теоретичні проблеми представництва прокуратурою інтересів держави в арбітражних судах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Микола Васильович Руденко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 408 с.

Жушман Максим Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ п. 5 ч. 1 ст. 231 ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Конституцією України передбачається низка гарантій, однією із яких є право на судовий захист, який передбачений ст. 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Так, статтею 124 Конституції України встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення.

Конституційний Суд України у рішенні від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) зазначив, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на усі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами.

У відповідності до ч. 3 ст. 8 Конституції України, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен при вирішенні судом питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на судовий розгляд упродовж розумного строку.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 ГПК України юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Стаття 22 ГПК України надає право сторонам передати спір, який відноситься до юрисдикції господарського суду на вирішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, крім, спорів про визнання недійсними актів, спорів про державну реєстрацію або облік прав на нерухоме майно, прав інтелектуальної власності, прав на цінні папери, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні договорів про публічні закупівлі, спорів, передбачених п.п 2, 3, 7–13 ч. 1, п.п 2, 3, 6 ч. 2 ст. 20 ГПК України, інших спорів, які відповідно до закону не можуть бути передані на вирішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу. Рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Порядок утворення та діяльності третейських судів в Україні, в т.ч. вимоги щодо третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб регулюються нормами Закону України «Про третейські суди» № 1701-IV від 11.05.2004 року. Відповідно до ч. 2 ст. 1 вказаного Закону до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Третейська угода згідно з вимогами ст. 12 Закону України «Про третейські суди» укладається у письмовій формі у вигляді третейсько-

го застереження в договорі, контракті або у вигляді окремої письмової угоди. Третейська угода вважається укладеною, якщо вона підписана сторонами чи укладена шляхом обміну листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу або з використанням засобів електронного чи іншого зв'язку, що забезпечує фіксацію такої угоди, або шляхом направлення відзиву на позов, в якому одна із сторін підтверджує наявність угоди, а інша сторона проти цього не заперечує. Аналіз статей 2, 5, 12 Закону України «Про третейські суди» свідчить про те, що предметом третейської угоди може бути не лише спір, який існує на момент укладення такої угоди, а й будь-які інші спори, які виникатимуть між сторонами договору в майбутньому та передбачені третейською угодою. Зазначена правова позиція викладена в постанові Верховного суду України від 08.04.2015 року у справі № 910/8043/14.

Відповідно до п.4.2, постанови пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» припинення провадження у справі – це форма закінчення розгляду господарської справи без прийняття судового рішення у зв'язку з виявленням після порушення провадження у справі обставин, з якими закон пов'язує неможливість судового розгляду справи.

В п. 4.2. (п.п. 4.2.3.) постанови Пленуму Вищого господарського суду України № 18 від 26.12.2011 року «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» роз'яснено, що провадження у справі підлягає припиненню з посиланням на п. 1 ст. 80 ГПК України¹, якщо при розгляді справи буде встановлено, що, в тому числі, є письмова угода сторін про передачу спору на вирішення третейського суду (пункт 5 частини першої статті 80 Господарського процесуального кодексу України). Таку угоду сторони вправі укласти як до, так і після порушення провадження у справі. В останньому випадку провадження підлягало припиненню з посиланням на зазначену норму ГПК України.

Відповідно до п. 5 ст. 231 ГПК України підставою для закриття провадження по справі є укладення між сторонами угоди про пере-

¹ У редакції ГПК України до внесення змін на підставі Закону України від 03.10.2017 р, ВВР, 2017, ст.436

дачу спору на вирішення до міжнародного комерційного арбітражу або третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Слід констатувати той факт, що законодавець суттєво змінивши в 2017 році Господарський процесуальний кодекс України залишив проблему закриття провадження по справі за вказаною підставою. На нашу думку суд почавши вирішення справи не повинен його закривати при наявності заперечень проти цього з боку хоча б однієї з сторін. Пункт 5 ст.231 ГПК України має бути застосований у тому випадку, якщо сторони уклали угоду про передачу справи до третейського суду після відкриття провадження у справі і жодна з сторін не заперечує проти закриття провадження по справі.

*Каламайко Андрій Юрійович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ЩОДО ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Проблеми реалізації функції представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді, в тому числі в умовах її законодавчого обмеження, були предметом наукових досліджень таких учених, як К. Гузе, Т. Дунас, П. Каркач, А. Лапкін, І. Радченко, М. Руденко, М. Стефанчук, О. Шандула та інші. При цьому перші дисертаційні дослідження були захищені ще на початку 50-х років ХХ століття. Серед них варто особливо згадати саме роботу професора С. Ю. Каца «Участь прокурора в радянському цивільному процесі (в народному суді та в касаційній інстанції)» [1]. Також важливе значення мала монографія професора «Участь прокуратури в радянському цивільному процесі» [2]. Зазначені роботи відповідали законодавству тих часів, і хоча політичні зміни суттєво вплинули на інститут прокуратури, творчий доробок Семена Юделійовича і нині є одним з фундаментальних наукових джерел.

Певним недоліком чинного правового регулювання є правовий статус прокурора в цивільному процесі. Стаття 57 ЦПК України містить норму, згідно з якою у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача.

Однак загальноприйнятним є визначення, відповідно до якого під позивачем слід розуміти такого суб'єкта цивільних процесуаль-

них правовідносин в позовному провадженні, який звертається до суду на захист своїх прав, свобод чи інтересів, якщо вважає їх порушеними, оспореними чи невизнаними, або на захист прав, свобод чи інтересів якого звернувся відповідний правоуповноважений на звернення до суду суб'єкт [3, с. 293]. Прокурор не може набувати статусу позивача у випадку, коли він звертається в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах. У нього залишається свій специфічний правовий статус суб'єкта, який звертається за захистом прав інших осіб.

Набуття прокурором правового статусу позивача викликало критику Конституційного Суду України, який у справі № 3-рп-99 від 08.04.1999 р. наголосив на тому, що функцію представництва держави в суді виконують органи, яких держава уповноважила на здійснення відповідних функцій в спірних відносинах [4]. В обґрунтування своєї думки КСУ посилається на ст.ст. 6, 7, 13, 143 Конституції України, де зазначено, що ними можуть виступати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, яким законом надано повноваження органу виконавчої влади. Такі «органи, уповноважені державою здійснювати відповідні функції в спірних правовідносинах» вступають у судовий процес в статусі позивача, навіть якщо справу порушено за позовною заявою прокурора.

Далі КСУ звертається до аналізу правової природи представництва прокуратурою України інтересів держави в суді (реалізація повноважень щодо захисту інтересів держави шляхом вчинення в суді процесуальних дій). З огляду на вищезазначене та те, що КСУ не заперечує право прокурора на звернення до (арбітражного) суду із позовом, презюмуємо, що прокурор може ініціювати розгляд справи за власною ініціативою щодо захисту інтересів держави, але при цьому зміна його процесуального статусу на позивача є суперечливою, такою, що не відповідає самій суті представництва та приписам Конституції і тлумаченням КСУ.

На перший погляд здається, що вказана у ст. 57 ЦПК України конструкція необхідна як певна фікція, оскільки держава є занадто абстрактною структурою для цивільний процесуальних правовідносин, конститутивною ознакою яких є індивідуалізований суспільний

зв'язок між конкретними персоніфікованими особами. Однак, відповідно до ч.2 ст. 48 ЦПК України позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава. Наведена норма прямо передбачає можливість держави брати участь у справі як позивач, тому жодних формальних проблем із набуттям державою статусу позивача немає. Це дозволяє зробити висновок, що відсутня потреба визначати прокурора як позивача у справі, а тому прокурор повинен залишатись у своєму процесуальному статусі суб'єкта, який звертається за захистом прав інших осіб, як це передбачено ст. 56 ЦПК України.

Наведені неточності правового регулювання не потребують значних зусиль для виправлення, однак вони мають суттєве значення для належної кваліфікації суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин та забезпечення подальшої єдності правозастосовчої практики.

Література

1. Кац С. Участие прокурора в советском гражданском процессе (в народном суде и в кассационной инстанции) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. Кац. – Х., 1949. – 15 с.
2. Кац С. Ю. Участие прокурора в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Х., 1958. – 63 с.
3. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Х., 2011. – 1352 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) у справі № 3-рп-99 від 08.04.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text>

*Колісник Олена Вікторівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ ЩОДО ВИДАЧІ ОБМЕЖУВАЛЬНОГО ПРИПИСУ

Аналіз реєстру судових рішень свідчить про те, що практика застосування відносно нової норми щодо видачі обмежувального припису досить неоднозначна. Кожен суддя сам визначає для себе той обсяг доказів, яких, як він вважає, достатньо для ухвалення рішення про видачу припису.

Як відомо, ця новела була запроваджена з метою запобігання проявам домашнього насильства. Факт фізичного насильства довести дещо простіше, перш за все, медичною довідкою про побиття, нанесення тілесних ушкоджень тощо. А от з доведенням фактів існування інших проявів домашнього насильства, напр., психологічного та економічного, виникають значні складнощі.

Безумовно, що судові рішення не може ґрунтуватися на припущеннях, проте суди мають виходити із сутності такого процесуального заходу впливу, як обмежувальний припис, мета якого, зокрема, попередити фізичне насильство, подальший психологічний тиск кривдника на інших членів сім'ї, подальше економічне «шантажування» тощо. Отже, при визначенні питання: чи видавати припис, чи відмовляти у його видачі, суд має бути лояльним до доказової бази, яку надає заявник, тобто суд має керуватися принципом верховенства права, елементом якого є верховенство прав людини, у сенсі пріоритету прав дитини, прав жінок та інших членів сім'ї від потенційно можливих подальших агресивних чи гнітючих дій кривдника. У таких справах суддя не повинен бути «буквоїдом» та має уникати правового пуризму. Звісно, кожен доказ суддя пропускає через свою свідомо-вольову оцінку, керуючись власним судовим розсудом, проте баланс вірогідностей стосовно доказів має бути на користь по-

страждалої особи. Вищевказану позицію можна обґрунтувати такими аргументами. По-перше, це справи окремого провадження, у яких суддя за потреби має проявляти ініціативу, а тому якщо в нього виникають сумніви щодо існування певних фактів, які викладені у заяві про видачу обмежувального припису, то він може витребувати за власною ініціативою необхідні докази. По-друге, заходами обмежувального припису є незначні та досить тимчасові (від одного до шести місяців) обмеження у можливості спілкування, наближення, спільного проживання кривдника і постраждалої особи тощо. Застосування цих заходів може сприяти переосмисленню кривдником своєї поведінки та позитивно вплинути на нього. До того ж, такі заходи не є обмеженням волі, а лише заходами дистанціювання осіб.

Єдиного підходу до того, яким має бути коло доказів, яких було б достатньо для підтвердження фактів предмета доказування у справі про видачу обмежувального припису, немає. Судова практика, зокрема, виходить з того, що одним з доказів на підтвердження факту вчинення домашнього насильства, має бути лише постановою про адміністративне правопорушення, а не протокол поліції про виклик за фактом домашнього насильства, тобто кривдник має вже попередньо притягатися до адміністративної відповідальності за фактом домашнього насильства. Іншими словами, протокол не може бути належним доказом у справі про видачу обмежувального припису. Так само деякими судами вважається неналежним доказом витяг з ЄРДР про порушення щодо кривдника кримінальної справи за фактом домашнього насильства, оскільки порушення кримінальної справи ще не є визнанням особи винною. Тим більше, суди далеко не завжди беруть до уваги факти порушення кримінальної справи щодо кривдника за іншими статтями КК, ніж домашнє насильство чи заподіяння тілесних ушкоджень, хоча, на наш погляд, будь-який різновид девіантної поведінки певною мірою характеризує особу не з ліпшої сторони.

Стосовно предмета доказування, то на підставі ч. 3 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», окрім встановлення самого факту вчинення домашнього насильства, суд на підставі наданих доказів обов'язково здійснює так звану «оцінку ризиків», під якою закон розуміє оцінювання вірогідності продо-

вження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи. І в цьому сенсі виникає великий простір для суддівського розсуду. Кожен суддя має оцінити, наскільки вірогідним чи лише ймовірним може мати місце продовження протиправної поведінки кривдника. Один суддя задовольняє заяву на підставі показань заявниці та її дитини, у присутності якої здійснювалося домашнє насильство у формі психологічного тиску [1], інший суддя – на підставі аудіозапису, на якому зафіксовані факти тривалого психологічного і фізичного насилля, а також відомостей з ЄРДР про порушення кримінальної справи за фактом умисного спричинення тілесних ушкоджень, при цьому вважаючи підтвердженим факт домашнього насильства лише щодо дружини і не підтвердженим щодо неповнолітнього сина [2]. Водночас, в іншій справі суд стверджує, що докази звернення із заявами до працівників поліції з приводу застосування до особи психологічного та фізичного насильства, а також про вчинення кримінальних правопорушень (за якими хоча й відкриті провадження, але вони не завершені, підозра кривднику не пред'явлена), не можуть підтвердити факт застосування такого насильства [3]. Л. Гриценко зазначає, що причинами відмови у видачі обмежувального припису, зокрема, є нерозуміння правової природи обмежувального припису, і вказує, що суди посилаються на відсутність судових рішень, якими доведена вина кривдника (фактично вимагаючи від заявника доказів преюдиції) або вимагають довести факт вчинення насильства саме через фіксацію такого факту в протоколах про вчинення адміністративних правопорушень чи в кримінальних провадженнях (наявність інформації про пред'явлення підозри) [4, с. 45].

Заявник у таких справах має навести належні і допустимі докази не тільки на підтвердження факту вчинення домашнього насильства, а й довести існування ризику продовження такої поведінки кривдника у майбутньому. Варто погодитися з висловленою Верховним Судом у Постанові від 14 січня 2020 р. (справа № 754/6995/19) позицією, відповідно до якої суди під час вирішення такої заяви мають забезпечити недопущення необґрунтованого обмеження одного із

батьків у реалізації своїх прав відносно дітей у разі безпідставності та недоведеності вимог заяви іншого з батьків [5].

Правильна оцінка доказів у таких справах і ухвалення відповідного рішення має ґрунтуватися на принципі пропорційності, із застосуванням так званого тесту на пропорційність. Так, при застосуванні будь-якого заходу обмежувального характеру до кривдника (наприклад, заборона наблизитися до постраждалих осіб, закладів їх навчання чи роботи), порушується його право на свободу і вільне пересування, проте метою такого обмеження є запобігання проявам насильства до постраждалих осіб у майбутньому, і тому на ваги постають «право на життя, охорону фізичного та психологічного здоров'я» і «право на свободу пересування». Цікавим у цьому сенсі є рішення Верховного Суду у справі № 754/11171/19 від 28 квітня 2020 р. [6] про те, що тимчасове обмеження права власності кривдника (йому належить 1/8 частка) у вигляді заборони перебування кривдника у місці проживання заявниці, а також заборони наблизитися до місця її проживання на відстань ближче, ніж 2 км, має цілком легітимну мету – забезпечення безпеки постраждалої особи, захист її від подальшого насильства. Така позиція суду підтверджує тезу про те, що при застосуванні будь-яких обмежувальних заходів до осіб має бути дотриманий баланс приватних та суспільних інтересів. Погоджуючись з такою позицією Верховного Суду, можемо стверджувати, що співвідношення таких основоположних прав людини, як «право на життя, право на свободу та особисту недоторканність» та «право власності» має бути на користь першої групи прав. Водночас у справі № 754/9263/19 від 18 грудня 2019 р. Верховний Суд підтримав позицію апеляційного суду і вказав, що визначена в рішенні суду першої інстанції заборона наблизитися до місця проживання постраждалих осіб позбавляє кривдника права користування житловим приміщенням, яке перебуває у спільній сумісній власності кривдника і його дружини [7]. Як зазначає Т. Цувіна, саме на суди вищих інстанцій покладене завдання забезпечення єдності судової практики та вирішення конфліктів правотлумачення, які можуть виникати між судами нижчих інстанцій [8, с. 65], і тому дивергенція судової практики на рівні судів вищої інстанції є порушенням права на спра-

ведливий судовий розгляд [8, с. 66]. На жаль, такі судові рішення непоодинокі і свідчать про нерозуміння ані природи обмежувального припису, ані принципу пропорційності, хоча в останній з наведених справ встановленими були і факти нанесення тілесних ушкоджень, за якими було порушено кримінальну справу, і факти численних звернень до поліції із заявами про вчинення домашнього насильства, і факти погроз вбивством, і навіть факти застосування до кривдника заборонних приписів з боку поліції. Як бачимо, серед суддів немає однастайності та певного алгоритму видачі обмежувального припису, єдиного підходу до розуміння поняття справедливості. Баланс інтересів кожен суддя розуміє на власний розсуд. Не можна допускати навіть мінімальну ймовірність продовження вчинення домашнього насильства, так само, як і недопустимо необгрунтоване обмеження прав особи, яку заявник визначив як кривдника. З огляду на це, суд під час розгляду справи про видачу обмежувального припису має керуватися принципом верховенства права в аспекті градації, ієрархічності прав людини, використовувати принцип пропорційності для оцінки балансу інтересів учасників провадження.

Водночас, безумовно актуальними кризь роки залишається твердження С.Ю. Каца та В.В. Комарова про особливу значущість цивільної процесуальної форми для захисту цивільних прав. Учені наголошують, що захист цивільних прав вимагає певної процесуальної форми, яка відображає систему правових умов і гарантій ефективного захисту прав, і наявності конкретних правовідносин між юрисдикційним органом, що здійснює захист, і учасниками процесу, що у концентрованому вигляді являє собою одну зі сторін методу правового регулювання цивільного процесуального права [9, с. 127]. З огляду на особливий характер правовідносин, які виникають внаслідок вчинення домашнього насильства, процесуально-правова регламентація норм, які регулюють процедуру видачі обмежувального припису, має бути вдосконалена шляхом врахування наробок судової практики, і перш за все, правових висновків Великої Палати Верховного Суду. З часу його створення його постанови стали орієнтиром у правозастосовній діяльності судів нижчих ланок, і тому для забезпечення єдності судової практики при вирішенні досліджуваної категорії справ в аспекті

додержання принципу правової визначеності та з метою уникнення зловживання суддями своїми дискреційними повноваженнями, вкрай необхідним є формування Великою Палатою Верховного Суду правової позиції, у якій буде деталізовано процесуальний механізм видачі обмежувального припису в аспекті конкретизації предмета доказування, кола доказів, а також засобів доказування у справах про видачу обмежувального припису. У свою чергу ці положення мають бути закріплені на рівні цивільного процесуального законодавства задля забезпечення ефективного та справедливого судочинства.

Література

1. Рішення Фрунзеньського районного суду м. Харкова у справі № 645/1035/20 від 27 лютого 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87914142>.

2. Рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова у справі № 646/2950/20 від 26 червня 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90067189>.

3. Рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова у справі № 646/3036/20 від 10 червня 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89734006>.

4. Гриценко Л. Обмежувальні приписи: причини відмов у видачі та рекомендації щодо ефективного застосування / Л. Гриценко // Вісник Національної Асоціації адвокатів України. – № 5 (63). – 2000. – С. 44–53.

5. Постанова Верховного Суду у справі № 754/6995/19 від 14 січня 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87000481>.

6. Постанова Верховного Суду у справі № 754/11171/19 від 28 квітня 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89034240>.

7. Постанова Верховного Суду у справі № 754/9263/19 від 18 грудня 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86505311>.

8. Цувіна Т. А. Єдність судової практики як елемент правової визначеності: підхід Європейського суду з прав людини / Т. А. Цувіна // Проблеми законності. – 2019. – № 146. – С. 63–74.

9. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – X. : Вища шк., 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.

*Коломієць Яна Леонідівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ВИДИ КОНТРОЛЮ ЗА НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Необхідність державного контролю за організацією нотаріальної діяльності обумовлена правовою природою нотаріату, який за задумом законодавця забезпечує охорону та захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріальних дій від імені держави.

Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 (надалі Закон) закріпив декілька видів державного контролю за нотаріальною діяльністю. По-перше, це *судовий контроль* за нотаріальною діяльністю. Відповідно до ст. 50 Закону сама нотаріальна дія або відмова у її вчиненні може бути оскаржена до суду, що корелюється зі статтею 55 Конституції України, яка закріплює захист прав і свобод людини і громадянина судом. Безпосередньо право на оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні має особа, прав та інтересів якої стосуються такі дії. Як в свій час зазначав С.Ю. Кац скарги на невірні вчинені нотаріальні дії або відмову у їх вчиненні є важливою гарантією захисту прав та інтересів громадян, установ, які звертаються до нотаріальних органів з проханням посвідчити ті чи інші нотаріальні дії, і засобом контролю за законністю дій нотаріусу. Правильний і своєчасний розгляд судами таких скарг має велике значення для поліпшення роботи нотаріальних органів [1].

Предметом судового контролю за нотаріальною діяльністю є законність вчиненої нотаріальної дії або відмови у її вчиненні. При розгляді таких скарг на дії нотаріуса суд повинен досліджувати додержання нотаріусом вимог матеріального і нотаріального процесуального законодавства при вчиненні певної нотаріальної дії або відмови у її вчиненні.

Контроль за законністю вчинення нотаріальних дій може здійснювати виключно суд як єдиний орган, що своїм рішенням може визнати незаконними: нотаріальну дію, відмову у вчиненні нотаріальної дії [2].

Підставою судового контролю за нотаріальною діяльністю є ініціатива особи, прав та інтересів якої стосується нотаріальна дія або відмова у її вчиненні, суд не може здійснювати такий контроль за власною ініціативою.

Наступним видом контролю за нотаріальною діяльністю треба визначити *адміністративний контроль*, який закріплений у ст. 2¹ Закону. Відповідно до положень цієї статті Міністерство юстиції України та його територіальні органи здійснюють перевірку організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства. Слід звернути увагу на те, що в Законі межі адміністративного контролю за діяльністю приватних нотаріусів значно ширші ніж за діяльністю державних контор та державних нотаріальних архівів. Так відповідно до ст. 18 та ст. 33 Закону Міністерство юстиції України, його територіальні органи проводять перевірку державного нотаріату лише в межах організації роботи державних нотаріальних контор та державних нотаріальних архівів. Щодо приватних нотаріусів, то Міністерство юстиції України, його територіальні органи мають значно ширші повноваження: проводять перевірку як організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів так і дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій й виконання правил нотаріального діловодства. Наказом Міністерства юстиції України від 17.02.2014 № 357/5 затверджено «Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства» (надалі Порядок). На відміну від Закону цей Порядок передбачає перевірку дотримання державними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

Предметом адміністративного контролю не може бути законність чи незаконність тієї чи іншої нотаріальної дії. Предметом контролю при перевірці організації нотаріальної діяльності буде дотримання організаційних вимог до робочого місця (контори) приватного нотаріуса, страхування цивільно-правової відповідальності, наявності осіб, що працюють на умовах цивільно-правових чи трудових договорів, умов зберігання архіву, печаток, штампів, спеціальних бланків нотаріальних документів тощо. При перевірці правил ведення нотаріального діловодства досліджуються правильність формування документів у справи, ведення реєстрів, журналів, наявність та відповідність вимогам законодавства документів, які необхідні для вчинення нотаріальних дій та долучені до примірника нотаріально оформленого документа, документів, необхідних для проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, наявність на документах необхідних реквізитів (печаток, підписів, реєстрових номерів, дати тощо), перевірка дотримання нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій, у тому числі під час проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю здійснюється як за ініціативою органу, уповноваженого на його здійснення (за графіком проведення перевірок, за результатами попередньої перевірки, за дорученням Міністерства юстиції чи територіального органу Міністерства юстиції) так і за зверненнями фізичних та юридичних осіб але у межах предмета звернення та повноважень Міністерства юстиції, територіального органу Міністерства юстиції.

Відповідно до ст. 16 Закону встановлено, що контроль за дотриманням нотаріусами правил професійної етики входить до повноважень Нотаріальної палати України, яка здійснює професійне самоврядування нотаріусів. В статуті Нотаріальної Палати України закріплено, що Комісія з питань професійної етики нотаріусів розглядає скарги та інші звернення членів НПУ, Міністерства юстиції України, головних територіальних управлінь юстиції, фізичних та юридичних осіб щодо порушень нотаріусами вимог правил професійної етики, перевіряє викладені в них факти та обставини, розглядає подання голів Відділень НПУ, готує відповідні висновки і пропозиції щодо при-

тягнення винних до відповідальності та передає їх на розгляд Ради НПУ, яка в свою чергу може за результатами висновків цієї Комісії підготувати подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю на розгляд Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату [3]. Тобто на відміну від державного (судового й адміністративного) контролю можна говорити про існування окремого виду контролю як «професійний» чи «корпоративний» контроль. Предметом такого контролю є дотримання нотаріусом правил професійної етики, а саме: дотримання принципів професійної діяльності, поведінка нотаріуса у робочий час та позаробочий час, належність реклами та інформації про нотаріальну діяльність та ін.. За своєю правовою природою такий вид контролю більше схожий на громадський внутрішній контроль спільноти нотаріусів. Крім того, дискусійними залишаються питання щодо повноважень органу, на який покладено здійснення такого виду контролю, так і обов'язковість членства державних й приватних нотаріусів в Нотаріальній палаті України, що здійснює професійне самоврядування нотаріусів [4].

Література

1. Кац С.Ю. Розгляд скарг на дії нотаріуса / С. Ю. Кац // Радянське право. – 1959. – № 3. – С. 114–118.
2. Нотаріат : підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х. : Право, 2019. – 416 с.
3. Статут Нотаріальної палати України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://npu.in.ua/uploads/files/global/documents/statut_npu_vid_230916.pdf.
4. Коломієць Я. Л. Щодо обов'язковості членства нотаріусів в Нотаріальній палаті України / Я. Л. Коломієць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – Одеса, 2018. – № 31. – С. 95–96.

Кравцов Сергій Олександрович,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ПРАВА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Система захисту прав і свобод людини будь-якої держави залежить від історичного розвитку його державності, суспільного розвитку, політичного режиму, ступеня участі в міжнародних відносинах і інтегрованості в світову спільноту, а також від культурних і традиційних звичаїв. Система захисту прав визначає нормативне регулювання суспільних відносин і інститутів правової системи в цілому.

Самостійний і відповідальний вибір форм захисту права і вирішення спору становить частину гарантованого права на свободу захисту права всіма не забороненими законом способами і формами. Це обумовлено витікає зі змісту поняття «права і свободи людини» зв'язком з необхідністю їх захисту, так як захист прав людини ґрунтується на «праві на правовий захист» [1]. Таке розуміння прав людини орієнтує на пошук більш дієвих засобів і механізмів їх реалізації.

Гарантії реалізації конституційних прав і свобод закладає спрямоване на забезпечення стан правової захищеності різноманіття державних способів їх забезпечення і захисту.

Як зазначає видатний радянський процесуаліст С. Ю. Кац, широкий прояв принципу захисту права визначає його дію не тільки при вирішенні цивільних справ в суді, але і в інших органах цивільної юрисдикції: третейських, товариських судах. Це е свою чергу дозволяє по-новому підійти до меж предмета цивільного процесуального права і вважати, що його норми регулюють охоронні відносини, що виникають не тільки при розгляді цивільних справ судом, але при розгляді цивільно-правових спорів іншими органами цивільної юрисдикції [2].

Розширення Європейського Союзу (ЄС), яке відбулося 1 травня 2004 року, призвело до зміни політичних, географічних та економічних кордонів співдружності і зробило Україну не тільки безпосереднім сусідом, а й потенційним стратегічним партнером ЄС. І хоча відносини між нашою державою та ЄС було започатковано ще на початку 90-х років ХХст., коли Угодою про партнерство та співробітництво було намічено співпрацю з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань, реальні кроки у напрямі євроінтеграції почалися в 2004 році. Саме з цього часу євроінтеграція стала не просто декларованим, а повноцінним зовнішньополітичним пріоритетом України, який знайшов своє закріплення в низці нормативно-правових актів.

Орієнтація на інтеграцію в європейське співтовариство зробила одним з пріоритетних напрямів стратегічного розвитку України забезпечення відповідності національної правової системи стандартам європейської спільноти загалом та створення справді ефективного механізму захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема. З огляду на це постало питання про суттєве реформування національної системи захисту цивільних прав та інтересів, яка наразі формується переважно за рахунок юрисдикційних органів.

Звісно, не можна заперечувати, що судова форма захисту, яка залишається основною в Україні, має певні переваги порівняно з іншими формами, серед яких звертають на себе вагу: незалежність органу, який вирішує спір, від іншої влади; чітко розроблена процедура встановлення й перевірки фактичних обставин і ухвалення рішення (в ЦПК, ГПК, КАС); нормативна основа всієї діяльності суду; обов'язковість ухвалених судом рішень для виконання як сторонами конфлікту, так і іншими юридичними та фізичними особами.

Водночас судовий порядок вирішення правових спорів не позбавлений багатьох недоліків. Як свідчить судова практика в умовах сьогодення, суди перевантажено, а сам цивільний процес перетворюється в досить коштвну «тяганину», оскільки провадження в багатьох справах часто навмисно затягуються на тривалий час, а послуги висококваліфікованих юристів, як правило, недоступні для більшості громадян. Механізм примусового виконання теж часто не спрацьовує,

особливо коли боржник не бажає виконувати приписи суду. Звісно, у переважній більшості випадків така ситуація обумовлена не стільки недосконалістю законодавства, скільки людським фактором, але найбільшим недоліком судового захисту є те, що навіть тоді, коли суд постановляє цілком законне та обґрунтоване рішення у встановлені законом строки, правовий конфлікт не вичерпується. Адже, на жаль, законність не означає справедливість рішення, і справу в суді виграє не той, хто правий, а той, в кого більше доказів [3].

Крім того, як правильно вказують окремі науковці, ефективне застосування норм права багато в чому залежить від кваліфікації та досвіду суддів, при цьому в багатьох випадках, особливо у регіонах, суди просто не готові до кваліфікованого та ефективного ведення процесу зі спорів, що виникають з нових правовідносин (земельні спори, біржові угоди, складні фондові операції, лізинг, інформаційні спори, захист прав споживачів, спори у сфері захисту права інтелектуальної власності тощо) [4].

У зв'язку з цим потреба у формуванні дієвої системи захисту прав та інтересів особи обумовила інтерес вітчизняних юристів до світової (в тому числі європейської) практики альтернативного вирішення правових спорів, яке забезпечує оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення правових конфліктів.

Науці цивільного процесуального права, окрім так званих традиційних форм захисту прав та інтересів осіб, відомі й нетрадиційні, або альтернативні, методи вирішення цивільних спорів. Такі альтернативні механізми являють собою систему взаємопов'язаних дій сторін та інших осіб із розгляду наявного спору, спрямованих на його поза-судове врегулювання або вирішення із застосуванням примирних чи інших не заборонених законом процедур, що здійснюються, як правило, на підставі сумлінного волевиявлення сторін [5].

Основними перевагами альтернативних способів захисту є: спрощена процедура та відсутність елемента доказування; відсутність формальних правил поведінки; вільний вибір посередника (арбітра, медіатора, консультанта тощо); конфіденційність та негласність вирішення спору; можливість особистого контролю ходу процедури; необмеженість у часі; приватний (недержавний) характер.

Цивільно-правові спори виникають у сфері приватних відносин, тому нетрадиційні способи захисту прав можуть застосовуватися лише на основі добровільного волевиявлення сторін. До таких механізмів відносять переговори, посередництво (медіацію), арбітраж тощо, які є самостійними та незалежними у своєму регулюванні. Ці механізми мають певні особливості, оскільки акти їх застосування поширюють юридичну дію та створюють юридичні наслідки лише для сторін [6].

Застосування альтернативних способів вирішення спорів (далі – ADR) є невід’ємною частиною прав людини, а саме права на доступ до правосуддя. Доступ до правосуддя історично асоціювався із доступом до судової системи та судовим захистом індивідуумів. Однак велика вартість, географічні бар’єри, затяжність процесу створює перешкоди для доступу до правосуддя. У 1948 р. Організація Об’єднаних Націй прийняла Універсальну декларацію з прав людини, яка проголосила право на ефективний захист як право кожної людини. Рух доступу до правосуддя виник як відповідь на розвиток прав людини та колапс судових систем багатьох держав [7].

Одним із фундаментальних принципів Європейського Союзу є надання доступу до правосуддя, про що наголошено у низці нормативних актів, зокрема Директиві № 2008/52 від 21 травня 2008 р. «Про певні аспекти медіації в цивільних та комерційних справах». У статті 5 цієї Директиви зазначено, що забезпечення доступу до правосуддя передбачає собою не лише доступ до судової гілки влади, а й до позасудових способів вирішення спорів.

Право на доступ до правосуддя і справедливий суд гарантовано ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до цієї статті доступність правосуддя є невід’ємним елементом права на справедливий суд, хоча сам термін «доступність» у ній не вживається. Європейський Суд Справедливості визнав право на ефективні засоби правового захисту як загальний принцип права ЄС і це було закріплено у ст. 47 Хартії основних прав ЄС, яка передбачає «право на ефективний правовий засіб захисту та справедливий суд».

Аналізуючи практику Європейського суду з прав з людини із застосування ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, слід звернути увагу на п. 145 рішення від

15.11.1996 у справі «Чахал проти Сполученого Королівства» (Chahal v. the United Kingdom, (22414/93) [1996] ECHR 54), в якому Судом зазначено, що ст. 13 Конвенції гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, які передбачені Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни. Таким чином, суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі засоби правового захисту на національному рівні, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції та надавати відповідний судовий захист [8].

Крім того, Європейський суд з прав людини зауважив, що звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду відбулася за вільним волевиявленням сторін спору (пункт 49 рішення у справі «Деві проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року).

Рішенням Конституційного Суду України від 09 липня 2002 року у справі № 15-рп/2002 визначено, що частина друга статті 124 Конституції України передбачає право юридичної особи на захист судом своїх прав, установлює юридичні гарантії їх реалізації, надаючи можливість кожному захищати свої права будь-якими не забороненими законом засобами. Кожна особа має право вільно обирати не заборонений законом спосіб захисту прав, у тому числі судовий захист. Суб'єкти правовідносин, у тому числі юридичні особи, у разі виникнення спору можуть звертатися до суду за його вирішенням. Юридичні особи мають право на звернення до суду за захистом своїх прав безпосередньо на підставі Конституції України. Держава має забезпечувати захист прав усіх суб'єктів правовідносин, у тому числі в судовому порядку. Право юридичної особи на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами.

До того ж, судова практика національних судів також зосереджує увагу на правомірності обрання способів захисту цивільних прав, які передбачені чинним законодавством. Так, Касаційний цивільний суд у своїй постанові від 07.02.2018 у справі N 923/970/16 зробив висновок про те, що ст. 55 Конституції України встановлено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати

свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення.

Таким чином, можна зробити досить логічні висновки, що альтернативні способи вирішення спорів є досить дієвими механізмами захисту цивільних прав, які знаходять свій подальший розвиток в світовій юстиціальній системі, а гармонізація та уніфікація національного законодавства стане рушійною силою для реалізації такого міжнародного принципу як доступ до правосуддя.

Література

1. Bluebook 21st ed. O. E. Finogentova & O. A. Machuchina, Determining the Legal Nature of Alternative Dispute Resolution, 2019 HERALD CIV. PROC. 77 (2019).

2. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – Х. : Вища шк., 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.

3. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів (adr – alternative dispute resolution) [Електронний ресурс] / Н. Л. Бондаренко-Зелінська. – Режим доступу : [http://univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_\(adr___alternative_dispute_resolution\).pdf](http://univer.km.ua/statti/1.bondarenko-zelinska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_pravovykh_sporiv_(adr___alternative_dispute_resolution).pdf)

4. Бандурка А. М. Конфліктологія : учеб. пособие для вузов / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. – Х. : Университет внутренних дел, 1997. – 351 с.

5. Здрок О. Н. Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве: понятие, классификация, тенденции развития (на примере Республики Беларусь) / О. Н. Здрок // Вестник гражданского процесса. – 2012. – № 1. – С. 180–223.

6. Божук Ірина. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів [Електронний ресурс] / Ірина Божук, Сергій Дяченко. – Режим доступу: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/12/3.pdf>.

7. Любченко Я. П. Арбітраж як елемент права на доступ до правосуддя / Я. П. Любченко // Альманах права. – 2017. – Вип. 8. – С. 340–344.

8. Chahal v. the United Kingdom, (22414/93) [1996]. ECHR 54. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58004>.

*Лимарь Ірина Володимирівна,
аспірантка кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

СУДОВА ВЛАДА У СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Переформатування правової системи України внесло істотні зміни в базові елементи державного устрою нашої держави: судоустрій, адвокатуру, систему примусового виконання та ін. Оновлене законодавство фактично визначило новий етап розвитку інституту примусового виконання рішень.

Співвідношення основної процесуальної функції судової гілки влади – правосуддя та судово-контрольної діяльності є дискусійною та неоднозначною, що накладає відбиток на доктринальні підходи та правозастосовну практику у співвідношенні процесуальних функцій органів судової влади та актуалізує потребу в науковому дослідженні цього питання.

Вивчаючи правову природу права на судовий захист та зміст цивільних процесуальних правовідносин між судом та учасниками процесу в галузі правосуддя у цивільних справах в аспекті реалізації судової влади та судового контролю видатний науковець С. Ю. Кац ще в радянські часи розкриває його зміст не лише створенням процесуальних умов для звернення до судових органів за захистом прав та законних інтересів, але й встановленням цілої системи процесуальних гарантій, які здатні забезпечити своєчасний і правильний розгляд та вирішення цивільно-правових спорів [1, с. 91]. Важливою гарантією реалізації права на судовий захист на думку науковця є не тільки широке коло повноважень судових органів, які охоплюють розгляд звернень за захистом прав та законних інтересів, а й обов'язок суду захистити порушені права громадянина з боку посадових осіб після набрання рішенням законної сили.

Безперечним є той факт, що ефективність механізмів захисту прав, свобод і інтересів пов'язаний з реалізацією рішень суду та впровадженням дієвих механізмів їх примусового виконання. Статтею 129-1 Конституції України визначена обов'язковість судових рішень та здійснення судового контролю за їх виконанням. Контрольні повноваження суду на етапі примусового виконання своїх рішень підкорені меті правосуддя (розв'язанню правового спору та захисту прав і законних інтересів відповідно до вимог закону та поновлення порушеного права) і є одним із способів її досягнення. Участь суду в реалізації мети цивільного судочинства не може обмежуватися розглядом і вирішенням справи по суті, оскільки помилки, допущені виконавцем під час виконання рішення, можуть звести нанівець результати діяльності суду на попередніх стадіях процесу. Судова система діє не заради правозастосування, а задля захисту прав та інтересів осіб, які звернулися до суду за захистом [2, с. 36].

Конституційний суд України у своєму рішенні слушно наголосив на тому, що правосуддя не може обмежуватися лише судочинством (тобто тільки судовим розглядом справ), а є значно ширшим за свій змістом (перш за все, воно повинно досягати своєї основної мети – справедливого захисту прав людини на судовий захист та фактичне поновлення порушених прав) [3].

Проблеми теоретичного дослідження місця та ролі судової влади у структурі державного механізму, сфери правосуддя у цивільних справах у структурно-функціональному аспекті реалізації судової влади та судового контролю і до тепер залишаються дискусійними та такими, що потребують детального вивчення. Досліджуючи сутність та зміст правосуддя М. М. Ковтун вірно дійшов висновку, що судовий контроль є особливою (самостійною) формою здійснення правосуддя та його новим засобом здійснення [4, с. 67].

Судова гілка державної влади є головним суб'єктом, який виконує юрисдикційну функцію шляхом захисту та поновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів від імені держави кожного із членів суспільства, покликаний попереджати державно-правові конфлікти між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими інститутами. Суди,

як обов'язкові суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, використовують, надану їм законом правову владу для досягнення мети правосуддя [5, с. 77]. Судовий захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб гарантується державою та має забезпечити кожному доступ до правосуддя та право на справедливий суд, складовими яких є ефективний механізм виконання судових рішень в державі.

З огляду на вищезазначене, принципового значення набуває визначення єдиного розуміння ролі та призначення суду як у цілому, так і окремих його аспектів у структурі державного механізму, специфіки видів його діяльності, нормативного закріплення завдань та цілей, які судова гілка влади призначена реалізувати, що об'єднає теорію, законодавство і практику та забезпечить громадянам реальний захист порушених прав у суді та їх фактичне поновлення, визначить її зміст у системі владних координат.

У роботах науковців можна зустріти щонайменше декілька протилежних позицій щодо співвідношення вищезгаданих функцій. Значна кількість науковців обґрунтовують погляд на контрольні повноваження судових органів як одну з форм реалізації правосуддя, інші ж навпроти, розглядають контрольні повноваження як самостійну процесуальну функцію, яка є цілком самостійною і не охоплюється правосуддям. Як стверджує В. Ф. Погорілко, функції судової влади не обмежуються лише здійсненням правосуддя [2, с. 211]. На його думку, вони є багатовимірними, різноманітними, що свідчить про множинність цих функцій. Отже, із цього твердження вбачається, що органи судової влади наділені й іншими повноваженнями окрім діяльності по здійсненню правосуддя. Не погоджується з обмеженням функцій судової влади лише до правосудної діяльності і С. Г. Штогун, який серед функцій судової влади за основними напрямками її діяльності окремо виділяє функцію правосуддя та контрольну функцію [6, с. 89].

Виступаючи проти поглинання правосуддям контрольної функції М. О. Колоколов відзначає, що здійснюючи правосуддя суд, у першу чергу, виконує процесуальну функцію вирішення справи по суті, що і є підсумком судового розгляду та його головним призначенням. Судово-контрольна діяльність є відокремленою від етапу, на якому здійсню-

ється правосуддя та не пов'язана з вирішенням справи по суті [7, с. 32]. Отже, на думку науковця, судовий контроль є специфічною, самостійною функцією судової влади та не може бути складовою правосуддя у класичному його розумінні. В. М. Припуляк досліджуючи функції суду доходить висновку, що судова влада реалізується у двох напрямках, а саме, здійснення правосуддя та судового контролю [8, с. 143].

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що основним функціональним напрямком органів судової влади є правосуддя, зміст якого охоплюється не тільки вирішенням спорів, а й виконанням рішень, що набрали законної сили. Контрольні повноваження органів судової влади на етапі примусового виконання рішень є формою реалізації судової влади та гарантією забезпечення законності примусового виконання рішень, що у свою чергу, забезпечує ефективність правосуддя, завершує процес захисту (поновлення) порушеного права та пов'язаний з реалізацією завдань судової діяльності.

Література

1. Кац С. Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту / С. Ю. Кац, Л. Я. Носко // Проблемы социалистической законности. – Х. : Вища шк., 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.
2. Авдюков М. Г. Виконання судових рішень / М. Г. Авдюков. М. : Держ. вид-во юрид. літ., 1960. – 118 с.
3. Рішення Конституційного суду України від 30 січня 2003 р., судова справа № 1-12/2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>.
4. Ковтун Н. Н. Судебный контроль в уголовном производстве / Н. Н. Ковтун. – Н. Новгород, 2002. – 119 с.
5. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. – М., 1980. – 208 с.
6. Штогун Г. С. Функції та повноваження судової влади / Г. С. Штогун // Юридична Україна. – К., 2008. – № 4. – С. 88–92.
7. Колоколов М. О. Судовий контроль у стадії попереднього розслідування: реальність, перспективи / М. О. Колоколов // Держава і право. – К., 2013. – № 11. – С. 31–39.
8. Припуляк В. М. Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук / В. М. Припуляк. – Одеса, 2016. – 205 с.

Мамницький Валерій Юрійович,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ БЕЗ РОЗГЛЯДУ

На сучасному етапі проведення судово-правової реформи перед законодавцем стоїть завдання вдосконалення судових процедур та приведення їх до європейських стандартів здійснення правосуддя з цивільних справ, основним із яких є доступність до правосуддя та право на справедливий судовий розгляд. Досягнення цієї мети можливе лише через вдосконалення окремих процесуальних інститутів, у тому числі й інституту залишення позову без розгляду, оскільки зазначений інститут покликаний забезпечити право на справедливий судовий розгляд не лише особи, яка вважає своє право порушеним (позивача), а й інших заінтересованих осіб, у тому числі відповідача, оскільки процесуальне законодавство в якості одного з принципів передбачає принцип процесуальної рівності сторін.

На сьогоднішній день нормативні приписи процесуального законодавства щодо залишення позову без розгляду, на наш погляд, не у повному обсязі забезпечують інтереси сторін, тому інститут залишення позову без розгляду потребує в деякій частині вдосконалення.

На думку В. Комарова та О. Рожнова, залишення позову без розгляду є одним із заходів процесуального примусу [1]. На наш погляд, точка зору О. Рожнова відносно того, що залишення позову без розгляду є одним із видів процесуального примусу є спірною, оскільки, при залишенні позову без розгляду на позивача не покладається жодних обов'язків, але дається йому в подальшому можливість повторно звернутися до суду з тотожним позовом.

На нашу думку, слід погодитись з М. Рожковою, яка розглядає залишення позову без розгляду як один із засобів процесуально-правового захисту інтересів відповідача [2].

Стаття 257 ЦПК України передбачає виключний перелік підстав залишення позову без розгляду і поширеному тлумаченню не підлягає.

Однак, на наш погляд, деякі підстави залишення позову без розгляду, які зазначені у ст. 257 ЦПК України, підлягають вдосконаленню, оскільки їх застосування не забезпечує в повній мірі дотримання інтересів як позивача, так і відповідача та не відповідають таким європейським стандартам здійснення правосуддя, як доступність до правосуддя та право на справедливий судовий розгляд.

У відповідності до п. 2 ч. 1 ст. 257 ЦПК України суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи. В юридичній літературі висловлюється сумнів в доцільності наявності цієї підстави залишення позову без розгляду. Відповідно до чинного процесуального законодавства суд розглядає справу не інакше як за заявою заінтересованої особи. Заінтересованою особою вважається особа, яка захищає в суді своє порушене, невизнане або оспорене право чи охоронюваний законом інтерес. Тому особа, яка звернулася до суду з позовом на захист прав іншої особи без належних повноважень не може вважатися заінтересованою. У зв'язку з цим процес за заявою такої особи не може виникнути, а у випадку його помилкового виникнення, справа має бути закрыта.

Пункт 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України передбачає, що позов має бути залишений без розгляду якщо належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи.

Однак, на наш погляд, законодавець у даному випадку в повній мірі не врахував інтереси такого суб'єкта права на судовий захист, як відповідач. Як свідчить судова практика, після залишення позову без розгляду з підстав повторної неявки позивача до суду, непоодинокі випадки повторних звернень позивача до суду з тотожним позовом. Таким чином, відповідач може бути втягнутий при недобросовісній поведінці позивача та зловживанні його правом на судовий захист у тривалу судову тяганину, навіть за необгрунтованими позовами. У зв'язку

з цим пропонуємо доповнити п. 3 ст. 257 ЦПК України положенням, відповідно до якого у вищезазначених випадках залишати позов без розгляду суд має виключно за згодою відповідача. В інших випадках відповідач як суб'єкт права на судовий захист має зберігати за собою право вимагати від суду розгляду справи по суті та ухвалення судового рішення на підставі матеріалів та доказів, які надані по справі.

Пункт 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України передбачає, що позов має бути залишений без розгляду якщо позивач до початку розгляду справи по суті подав заяву про залишення позову без розгляду.

Враховуючи диспозитивні засади цивільного судочинства, ця підстава може мати місце в законодавстві, але, на наш погляд, для залишення позову без розгляду в цьому випадку, повинна мати місце згода відповідача. За відсутності такої згоди та вимоги відповідача щодо розгляду справи по суті та ухвалення рішення, суд має відмовити позивачу щодо залишення позову без розгляду, роз'яснивши йому його право на відмову від позову.

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК України позов має бути залишений без розгляду якщо між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, і від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору, надійшли заперечення проти вирішення спору в суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Вирішуючи питання про доцільність зазначеної підстави слід виходити з того, що судова форма захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів є, хоча і не єдиною, але основною. Стаття 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає право на доступність до правосуддя.

На наш погляд, підстава залишення позову без розгляду, яка зазначена у п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК України, має бути виключена, оскільки суперечить такому європейському стандарту, як доступність до правосуддя. Не зважаючи на існування множинності форм захисту цивільних прав, особі має бути гарантовано та забезпечено з боку держави у будь-якому випадку право звернення до компетентного суду, як органу судової влади.

У відповідності до п. 7 ч. 1 ст. 257 ЦПК України позов має бути залишений без розгляду якщо дієздатна особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надійшла відповідна заява.

Як зазначав видатний вчений-процесуаліст С. Ю. Кац у випадку відмови прокурора від підтримання заяви з якою він звернувся на захист особи та за умови якщо ця особа також не підтримує заявленої вимог провадження у справі має бути закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову [3]. Чинне цивільне процесуальне законодавство України не передбачає можливості звернення прокурора до суду на захист інтересів дієздатної особи, однак точка зору С.Ю. Каца є актуальною і на сучасному етапі і має бути застосована до аналогічних випадків звернення до суду органів та осіб, яким законом надається таке право. І у випадку зазначеному у п. 7 ч.1 ст. 257 ЦПК України справу доцільно закрити у зв'язку з відмовою позивача від позову.

Література

1. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х., 2008. – 928 с.
2. Рожкова М. А. Возражения (процессуальный и материальный аспект) / М. А Рожкова // Вестник ВАС РФ. – 2002. – № 6. – С. 97–106.
3. Кац С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Х. : Юрид. ин-т, 1958. – С. 28–29.

Попов Олександр Ігорович,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ВИЩОГО СУДОВОГО ОРГАНУ ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У РОБОТАХ С. Ю. КАЦА

Серед сукупності проблемних питань інстанційної будови судів цивільної юрисдикції та перегляду судових рішень у цивільних справах окрема увага завжди приділялася дослідженню ролі вищого судового органу у здійсненні правосуддя. Напрям окреслених досліджень, так само як їх змістовне наповнення, багато в чому зумовлювалось існуючою структурою судової системи й особливостями положень цивільного процесуального законодавства в той чи інший час. Зокрема, в період знаходження України у складі Радянського Союзу та дії на її теренах ЦПК УРСР 1963 року, вагомий внесок у розвиток науки цивільного процесу, в тому числі проблемних питань перегляду судових рішень Верховним Судом, було здійснено Семеном Юдельовичем Кацем. Перу вченого належить цілий цикл праць із вказаної тематики [1–5], серед яких, вершиною творчості, безсумнівно, постає докторське дослідження, присвячене проблемам перегляду судових рішень в порядку нагляду [6].

У своїх наукових працях С. Ю. Кац першим у вітчизняній науці цивільного процесу комплексно розкрив природу наглядового провадження, запропонувавши широкий підхід до розуміння сутності нагляду, який передбачає не тільки процесуальну діяльність (касаційний та наглядовий перегляд справ), але й позапроцесуальну діяльність (керівні роз'яснення) вищих судів по правовому впливу на судову практику судів, з метою запобігання порушень законодавства, неухильного його дотримання при розгляді й вирішенні справ, а також виправлення правових помилок, яких припускаються суди при здійсненні правосуддя у цивільних справах [7, с. 4–4]. Вчений розглядав нагляд як

специфічну форму перегляду судових рішень, яка слугує: а) засобом попередження порушень законодавства та неухильного дотримання законності при здійсненні правосуддя у цивільних справах; б) засобом виправлення конкретних судових помилок, яких припускаються суди нижчих інстанцій; в) додатковою процесуальною гарантією для осіб, що беруть участь у справі; г) засобом покращення якості роботи судів нижчих інстанцій; д) засобом забезпечення єдності судової практики по окремим категоріям цивільних справ [7, с. 41].

Разом із цим, окреме значення С. Ю. Кац приділяв і аналізу природи керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду у забезпеченні законності правосуддя у цивільних справах, які розглядалися ним як окрема форма судового нагляду. Вчений відмічав, що процес реалізації керівних роз'яснень не ізольований, не відірваний від реалізації норм права, а є єдиним, оскільки роз'яснення стосуються самого закону. А тому, якщо відносно норм права є роз'яснення нормативного порядку, вони мають застосовуватись у судовій практиці як норми права. Незастосування чи порушення нормативних роз'яснень вищого судового органу, що мало наслідком винесення незаконних та необґрунтованих судових актів, з позиції С. Ю. Каца, має слугувати самостійною підставою для їх скасування аналогічно тому, як незастосування чи порушення закону [7, с. 24].

Слід відзначити, що у сучасній системі цивільного судочинства така форма перегляду судових рішень як нагляд була виключена у 2001 році за результатами так званої «малої судової реформи». Багато в чому цьому посприяла орієнтація України на міжнародні стандарти правосуддя, ратифікація Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, а також сприйняття в подальшому практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, у низці рішень ЄСПЛ, в яких предметом аналізу поставали питання відповідності інституту нагляду вимогам принципу правової визначеності, суд відзначив, що в тих випадках, коли перегляд остаточного судового рішення може здійснюватись внаслідок дискреційного розсуду визначених законом посадових осіб, таку форму перегляду на можна визнати ефективним засобом судового захисту [8; 9]. Тим не менш, інститут перегляду судових рішень в порядку нагляду на сьогодні, в тому чи іншому вигляді, зберігся в цивільному процесуальному законодавстві низки країн, зокрема, Російській Федерації та Республіці Білорусь.

Разом із тим, виключення нагляду із національної системи перегляду судових рішень жодним чином не зменшує цінність робіт С. Ю. Каца, які й до сьогодні виступають важливим теоретичним базисом при проведенні досліджень актуальних проблем науки цивільного процесу. Таким чином, науковий спадок видатного вченого й доктринальні підходи, запропоновані ним у своїх працях, створюють підґрунтя для виявлення сучасних проблем правового регулювання та допомагають визначати шляхи вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства, особливо в частині регулювання процедур перегляду судових рішень у цивільних справах та забезпечення єдності судової практики.

Література

1. Кац С. Правовідносини при перегляді справ порядком нагляду потребують удосконалення / С. Кац // Радянське право. – 1969. – № 5. – С. 80–83.
2. Кац С. Ю. Возбуждение производства в порядке надзора по гражданским делам / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1965. – 75 с.
3. Кац С. Ю. Підстави для скасування рішень в порядку нагляду за ЦПК Української РСР / С. Ю. Кац // Проблеми правознавства : міжвід. наук. зб. / відп. ред. П. О. Недбайло. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – Вип. 3. С. 89–96.
4. Кац С. Ю. Развитие демократических начал советской кассации / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права / отв. ред. И. Н. Даньшин. Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1974. Вып. 2. – С. 61–69.
5. Кац С. Ю. Надзорное производство по новому ГПК УССР / С. Ю. Кац // Известия Высших учебных заведений. Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 135–139.
6. Кац С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : дис. ... д-ра юрид. наук / С. Ю. Кац. Х. : б. и., 1970. – 755 с.
7. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. М. : Юрид. лит., 1980. – 208 с.
8. Рішення ЄСПЛ у справі Кучеренко проти України. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125695>; Рішення Європейського суду з прав людини по справі Тумілович проти Росії (Tumilovich v. Russia). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-4656>;
9. Рішення Європейського суду з прав людини по справі Піткевич проти Росії (Pitkevich v. Russia) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-5726>.

Рожнов Олег Вікторович,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ВИМОГИ ДО СТРОКІВ, ВСТАНОВЛЕНИХ СУДОМ

Відповідно до ст. 120 ЦПК України процесуальний строк становить перш за все проміжок часу, визначений законом чи судом для вчинення процесуальних дій сторонами та іншими учасниками судового процесу.

Згідно зі ст. 121 ЦПК України для вчинення процесуальних дій суд має встановлювати розумні строки, тобто час, відведений для вчинення процесуальної дії, з урахуванням обставин справи, є достатнім і відповідає завданню цивільного судочинства. Як бачимо, законодавець у наведеній нормі закріплює вимогу до суду встановлювати розумний строк для вчинення процесуальної дії. Це означає, що при оцінці розумності процесуальних строків суд, який їх визначає, повинен враховувати: по-перше, достатність окресленого ним проміжку часу для вчинення процесуальної дії, виходячи з обставин справи, а саме суд у кожному конкретному випадку (у кожній справі) мусить застосовувати індивідуальний підхід до окреслення часу, потрібного для вчинення певної процесуальної дії, тобто враховувати обставини справи; по-друге, встановлений процесуальний строк має відповідати завданням цивільного судочинства (ч. 2 ст. 121 ЦПК України) – «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» (ст. 1 ЦПК України). Зауважимо, що, крім наведеного, у нормах процесуального законодавства передбачені додаткові критерії розумності процесуальних строків, встановлених судом. Так, у ч. 7 ст. 178 ЦПК України закріплено, що відзив подається у строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів із дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі, а отже, суд має визначити такий строк подання відзиву, який дозволить відповідачу підго-

тувати його і відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив не пізніше першого підготовчого засідання у справі. У разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами. У той же час у ч. 4 ст. 179 ЦПК України зафіксовано, що відповідь на відзив подається у строк, встановлений судом. «Суд має встановити такий строк подання відповіді на відзив, який дозволить позивачу підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази, іншим учасникам справи – отримати відповідь на відзив завчасно до початку розгляду справи по суті, а відповідачу – надати учасникам справи заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті», а в ч. 4 ст. 180 ЦПК України міститься таке положення: «Заперечення подається в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк подання заперечення, який дозволить іншим учасникам справи отримати заперечення завчасно до початку розгляду справи по суті» Згідно з ч. 4 ст. 181 ЦПК України пояснення третьої особи «подаються в строк, встановлений судом. Суд має встановити такий строк, який дозволить третій особі підготувати свої міркування, аргументи та відповідні докази та надати пояснення до позову або відзиву, а іншим учасникам справи – отримати відповідь на такі пояснення завчасно до початку розгляду справи по суті».

Із наведеного випливає, що розумність процесуальних строків нерозривно пов'язана з їх тривалістю – певною величиною часового інтервалу між двома моментами часу (початком перебігу процесуальних строків і закінченням процесуальних строків), визначеною за допомогою встановлених у законі способів обчислення (ст. 122 ЦПК України) і правил про початок перебігу й закінчення процесуальних строків (ст. 123, 124 ЦПК України) та їх поновлення і продовження (ст. 127 ЦПК України).

Як бачимо, при характеристиці процесуальних строків законодавець використовує такі поняття, як «початок перебігу й закінчення процесуальних строків», «поновлення і продовження процесуальних строків» тощо. З огляду на це варто нагадати, що початок процесуальних строків – це відповідна календарна дата або певна подія, з настанням якої пов'язується його початок. Окремою властивістю процесуальних строків виступає їх одномірність. Це означає, що як законодавець, так і суд, встановлюючи тривалість конкретних процесуальних строків, можуть застосовувати тільки одну величину обчислення, пе-

редбачену ст. 122 ЦПК України. У контексті сказаного вбачається за доцільне зауважити, що суди не завжди дотримуються даної ознаки процесуальних строків. Зокрема, при встановленні строку усунення недоліків позовної заяви (апеляційної чи касаційної скарги) суд найчастіше порушує згадану норму. На підтвердження наведемо декілька ухвал. Так, КСЦ ВС в ухвалі від 26 лютого 2018 року зазначає: «Касаційну скаргу ОСОБА_1 на рішення апеляційного суду Житомирської галузі від 11 грудня 2017 року залишити без руху. Надати для усунення зазначених вище недоліків строк до 23 березня 2018 року, але який не може перевищувати десяти днів з дня вручення цієї ухвали. У разі невиконання у встановлений строк вимог цієї ухвали касаційна скарга вважатиметься неподаною та буде повернута заявникові» [1].

В іншій ухвалі КСЦ ВС вказує: «касаційну скаргу ОСОБА_1 на рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької галузі від 13 січня 2020 року та постанову Запорізького апеляційного суду від 19 травня 2020 року залишити без руху та надати місячний строк для виконання вимог ухвали, але не пізніше десяти днів з моменту закінчення дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [2].

Ще більш ускладненим прикладом продовження встановленого раніше строку є ухвала КСЦ ВС від 23 червня 2020 року: «Продовжити ОСОБА_1 строк для усунення недоліків касаційної скарги, встановлений ухвалою Верховного Суду у складі судді Другої судової палати Касаційного цивільного суду Ігнатенка В. М. від 31 березня 2020 року, до 10 серпня 2020 року, але який не може перевищувати десяти днів з дня вручення цієї ухвали та закінчення строку дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України на запобігання поширення корона вірусної хвороби (COVID-19)» [3].

Ознайомившись із текстами ухвал, можна помітити, що в усіх наведених прикладах судом строк на усунення недоліків касаційної скарги встановлюється за допомогою двох величин (а це, як уже наголошувалося, є порушенням приписів ЦПК України). Так, у першому випадку строк визначається шляхом вказівки на подію, яка повинна неминуче настати, і у днях, в другому – у місяцях і у днях, а у третьому випадку (який, на наш погляд, є найбільш показовим) процесуальний строк встановлено судом вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати, і у днях, крім

того, не зовсім коректно викладено норму щодо автоматичного продовження судом строків відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року № 540-ІХ.

Підсумовуючи, зауважимо, що через порушення судами такої ознаки процесуальних строків, як одномірність, по-перше, учасникам справи не зрозуміло (оскільки наявна невизначеність, немає чіткої вказівки), який із вимірів обчислення встановленого судом строку є обов'язковим для них, а по-друге, визначений судом строк не відповідає вимозі розумності процесуальних строків. Із приводу останнього додамо, що ще Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у Постанові від 17.10.2014 року № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» звернув увагу на те, що строки, які встановлюються судом (наприклад, строк для усунення недоліків позовної заяви чи апеляційної скарги), повинні відповідати принципу розумності. Визначаючи (на власний розсуд) тривалість цих строків, суду необхідно враховувати принципи диспозитивності і змагальності, встановлені законом граничні строки для розгляду справи при окресленні строків вчинення конкретних процесуальних дій, складність справи, кількість учасників процесу, можливі труднощі у витребуванні й дослідженні доказів тощо [4].

Література

1. Ухвала суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72561130>.
2. Ухвала суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90021561>.
3. Ухвала суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90021550>.
4. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Постанова від 17.10.2014 р. № 11. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>

*Світлична Галина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ РЕФОРМУВАННЯ СУДОЧИНСТВА

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленою Указом Президента України від 20.05.2015 р.№ 276/2015, пріоритетним напрямом реформування зазначено підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій та судових інстанцій. На виконання поставлених завдань відбулися суттєві зміни у правовому регулюванні касаційного провадження в структурі цивільного судочинства як однієї з передбачених законом форм перегляду ухвалених судом рішень.

Слід зазначити, що інститут перегляду судових рішень пройшов доволі складний еволюційний шлях становлення, розвитку та поетапного реформування. Фундаментальне наукове дослідження з цієї проблематики у свій час здійснив С. Ю. Кац, який приділив увагу сутності, змісту та процесуальній формі інституту перегляду судових постанов у порядку нагляду, дії принципів цивільного процесуального права на цьому етапі судочинства, сутності та змісту цивільних процесуальних правовідносин в наглядовому провадженні, яке існувало як самостійна форма перегляду судових рішень згідно із ЦПК УРСР 1963 року [1]. Зазначені проблемні питання набули подальшого дослідження у фундаментальній монографічній праці С. Ю. Каца, присвяченій перегляду судових постанов у порядку нагляду [2]. Не залишається по за увагою науковців проблема перегляду судових рішень та еволюційна трансформація системи судових органів, що здійснюють контроль за законністю та обґрунтованістю ухвалених судами рішень, і на сучасному етапі проведення судової реформи [3].

Одним з суттєвих напрямів реформуванні касаційного провадження стало відступлення від принципу абсолютного права на касацію. Так, Законом України від 02.06.2016 року «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» закріплено, що держава гарантує та забезпечує право на касаційне оскарження судового рішення виключно у визначених законом випадках. З прийняттям Закону України від 03.10.2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» та Закону України від 15.01.2020 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» зазначені конституційні положення знайшли відтворення у галузевому процесуальному законодавстві.

У подальшому ключовим у реформуванні касаційного провадження стало встановлення процесуальних «фільтрів» перегляду ухвалених нижчестоящими судами рішень та оптимізація повноважень суду касаційної інстанції. По-перше, певні процесуальні «фільтри» встановлені щодо об'єкту оскарження, тобто визначено, які саме рішення суду та за яких умов підлягають касаційному оскарженню (ч. 1 ст. 389 ЦПК). Перелік цих рішень є значно звуженим в порівнянні з попередньою редакцією ЦПК. По-друге, процесуальні «фільтри» встановлені щодо підстав касаційного оскарження, які за своїм змістом перетерпіли кардинальних змін (ч. 2 ст. 389 ЦПК). Слід зазначити, що суттєві зміни стосуються оскарження рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанції за результатами розгляду справи по суті. Водночас підставами касаційного оскарження судових рішень з процесуальних питань залишилося неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права (п.п. 2,3; ч. 1, ч. 2 ст. 389 ЦПК). При цьому суду надано право вирішувати питання щодо наявності чи відсутності підстав допуску справи до касаційного провадження за власним розсудом, виходячи виключно з оцінки ним за внутрішнім переконанням обґрунтованості касаційної скарги. Так, у разі оскарження ухвали (крім ухвали, якою закінчено розгляд справи)

суд може визнати касаційну скаргу необґрунтованою та відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо правильне застосування норми права є очевидним і не викликає розумних сумнівів щодо її застосування чи тлумачення(ч.4 ст.394 ЦПК). Поряд із цим законодавець визначився із колом рішень, які не підлягають касаційному оскарженню, та встановив з цього певні винятки(ч. 3 ст. 389 ЦПК).

Таким чином, з метою запровадження процесуальних «фільтрів» щодо касаційного оскарження та перевірки судових рішень, вводиться процесуальний механізм обмеження кола судових рішень, які можуть бути об'єктом касаційного оскарження; встановлюється виключний перелік підстав касаційного оскарження з наданням суду дискреційних повноважень під час відкриття касаційного провадження у справі; акцентується увага на обов'язковість врахування висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови про відступлення від такого висновку.

Вбачається, що запроваджені зміни повністю не забезпечують оптимально справедливого балансу між, запровадженим процесуальним механізмом оцінки підстав для касаційного оскарження та встановленими правовими наслідками визнання судом касаційної скарги необґрунтованою. Певні складнощі щодо визначення підстав для касаційного оскарження рішень зумовлюються цілою низкою оціночних понять («подібні правовідносини», «фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики», «значний суспільний інтерес», «виняткове значення для учасника справи», «очевидність правильного застосування норм права», «розумні сумніви щодо застосування чи тлумачення норм права» тощо). Відсутність чітких критеріїв розуміння та визначення підстав касаційного оскарження може створити негативну практику реалізації наданих суду дискреційних повноважень, поставити під загрозу забезпечення єдності судової практики та дотримання принципу правової визначеності закону як однієї з складових принципу верховенства права. Крім того, під час реалізації права на касаційне оскарження можуть виникнути складнощі, які пов'язані з необхідністю дати ретельний аналіз практики ВС щодо правових висновків у подібних правовідносинах. Велика чисельність правових позицій, викладених у висновках ВС, а

також значна кількість відступів від раніше сформульованих правових позицій можуть значно ускладнити процес реалізації права на звернення до суду касаційної інстанції і навіть привести до порушення права осіб на доступ до правосуддя в цілому.

Водночас слід зазначити, що необхідність у реформуванні касаційного провадження назріла давно. Отже, загалом запроваджені зміни відповідають загальним міжнародним та європейським стандартам у сфері судочинства, а також практиці Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував, що право на оскарження судових рішень не є абсолютним і підлягає обмеженню з боку держави. Запроваджені процесуальні «фільтри» встановлюють особливий статус суду касаційної інстанції в контексті гармонізації функцій судової влади та мають забезпечити її функціонування на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів. Крім того, вони спрямовані на запобігання зловживанню процесуальними правами учасниками справи з метою затягування процесу розгляду справ. Однак при цьому залишається нагальна потреба у вдосконаленні запроваджених процесуальних «фільтрів» касаційного оскарження з метою створення ефективного механізму касаційного перегляду судових рішень, забезпечення єдності та сталості судової практики, гарантування права доступу до правосуддя та права на справедливий суд,

Література

1. Кац С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 712 / С.Ю. Кац ; Харьков. юрид. ин-т. – Х., 1970. – 38 с.
2. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – 208 с.
3. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, П. І. Радченко та ін. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 925 с.
4. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / К. В. Гусаров. – Х., 2011. – 37 с.
5. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія / К. В. Гусаров. – Х. : Право, 2010. – 334 с.

*Сібільов Денис Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЗВ'ЯЗКУ З НОВОВІЯВЛЕНИМИ ТА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими та виключними обставинами є специфічним видом перегляду судових рішень, він суттєво відрізняється від перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку належить до конституційних засад судочинства, в тому числі цивільного судочинства. Стаття 129 Конституції України зазначає серед цих засад (принципів) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – касаційне оскарження судового рішення до Верховного Суду. Тобто ці види перегляду судових рішень передусім встановлені Конституцією України, а потім більш детально регулюються на рівні галузевого законодавства.

На відміну від цих видів перегляду судових рішень, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами встановлений лише на рівні галузевого законодавства і відповідні норми містяться в ЦПК України.

Як і касаційний перегляд судових рішень, їх перегляд у зв'язку із нововиявленими та виключними обставинами спрямований на перегляд рішень, що набрали законної сили. В цьому контексті, характеристика перегляду судових рішень, що набрали законної сили, яка була дана у свій час С.Ю.Кацем, як явищу надзвичайному, екстраординарному, виключному [1], стосується і цього виду їх перегляду.

Підстави для перегляду судових рішень у зв'язку із нововиявленими або виключними обставинами містяться у ст. 423 ЦПК України. В цій статті зазначено, що рішення, постанова або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Про можливість перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами деяких судових наказів зазначається і у ст. 170 ЦПК України.

Як справедливо вказує Н. Ю. Сакара, діяльність суду під час перегляду рішень у зв'язку із нововиявленими обставинами спрямована на виправлення судової помилки [2].

Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є:

– встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане;

– встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом;

– встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено судове рішення.

Із змісту цієї норми можна зробити декілька висновків:

1. У зв'язку з нововиявленими та виключними обставинами можуть бути переглянуті будь-які рішення суду та постанови суду, і лише певні ухвали, ухвали, якими закінчено розгляд справи. До таких ухвал суду першої інстанції згідно із статтями 255 та 257 ЦПК України належать ухвали про закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду. Як водночас зазначає З.А.Добош, законодавством не обмежено перегляд за нововиявленими обставинами судових актів, винесених в апеляційній та касаційній інстанціях [3].

2. Рішення, постанови та ухвали повинні набрати законної сили. Це також важлива умова для їх перегляду у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами. З цього логічно випливає, що якщо нововиявлені або виключні обставини виникли після проголошення рішення і до набрання ним законної сили, вони можуть розглядатись як підстави для перегляду відповідних рішень та ухвал в апеляційному порядку.

Значаючи про нововиявлені обставини, закон діє їх перелік, вказуючи передусім про істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи. Фактично це є легальним визначенням поняття нововиявлених обставин. Насправді, всі інші зазначені законом нововиявлені обставини підпадають під це визначення, воно має по суті родовий характер, інші зазначені законом нововиявлені обставини є більш деталізованими за своїми умовами проявами цих загальних обставин, всі вони без винятку розглядаються як істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи.

Нововиявлені обставини не є новими доказами, це обставини, які існували під час розгляду справи, але не досліджувались судом з певних причин (наприклад, тому що деякі факти у справі були презюмованими, як-то факт батьківства стосовно дитини, народженої у шлюбі, преюдиційними тощо). Нововиявлені обставини самі по собі повинні бути доказані належними і допустимими доказами.

Так, закон зазначає, що встановлені вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримі-

нальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі, розглядаються як нововиявлені обставини, але підтверджені вони можуть бути саме вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили. Ця норма існує в безпосередньому зв'язку із ст. 78 ЦПК України, яка в частині другій зазначає, що обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Тобто ці нововиявлені обставини повинні підтверджуватись лише допустимими засобами доказування.

Що стосується такої підстави для перегляду судового рішення, як скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду, то ця ситуація обумовлена зв'язком декількох пов'язаних між собою судових рішень, одне із яких ґрунтувалось на преюдиційній силі попереднього. Нагадаємо, що згідно із ст. 82 ЦПК обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом.

Література

1. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском производстве / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 136.
2. Сакара Н. Ю. Провадження у зв'язку із нововиявленими обставинами та принцип правової визначеності / Н. Ю. Сакара // Університетські наукові записки. – 2013. – № 4 (48). – С. 147.
3. Добош З. А. До питання про поняття нововиявлених обставин у цивільному судочинстві / З. А. Добош // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2017. – Вип. 47, т. 1. – С. 122.

Скобелев Владимир Петрович,
*кандидат юридических наук, доцент,
заместитель декана по заочной форме обучения,
юридический факультет Белорусского государственного университета*

НАДЗОРНОЕ ПРОИЗВОДСТВО – ИСКЛЮЧИТЕЛЬНАЯ СТАДИЯ ПРОЦЕССА?

Гражданский процесс Республики Беларусь унаследовал от советской эпохи надзорную форму пересмотра вступивших в законную силу судебных постановлений. Надзорное производство (советского образца) традиционно трактуется в научной литературе как исключительная стадия гражданского процесса [1, с. 137, 140; 2, с. 36]. Подобная характеристика надзорному производству дана и в п.2 постановления Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 26 июня 2003 г. №7 «О практике рассмотрения гражданских дел в порядке судебного надзора» (далее – постановление №7). Вместе с тем анализ процессуального законодательства Республики Беларусь и практики его применения судами позволяет поставить под сомнение указанный тезис.

Принятый после приобретения Республикой Беларусь независимости Гражданский процессуальный кодекс 1999 г. (далее – ГПК) основания для принесения надзорных протестов определял как существенные нарушения норм материального и процессуального права (ч.3 ст. 437). Вместе с тем к основаниям отмены судебных постановлений в порядке надзора относил помимо существенных нарушений норм материального и процессуального права также необоснованность судебных постановлений (ч.1 ст. 448 ГПК). При этом глава 33 «Производство дел в суде надзорной инстанции» ГПК не раскрывала содержания всех упомянутых нарушений. Пленум Верховного Суда в п.3, 5, 6 постановления №7 фактически отождествил основания для отмены (изменения) судебных постановлений в порядке надзора с основаниями для отмены (изменения) судебных постановлений в действовавшем на тот момент кассационном производстве (кассационное производство как форма проверки не

вступивших в законную силу судебных постановлений тоже представляло собой заимствование одноименного института советского гражданского процесса и функционировало в Республике Беларусь до середины 2018 г., пока не было заменено апелляцией).

В итоге надзорное производство в значительной мере утратило свой исключительный характер и во многом дублировало проверочную деятельность судов второй инстанции в том смысле, что использовалось для устранения таких судебных ошибок, которые могли и должны были быть исправлены в кассационном порядке. Даже сами функционеры судебной системы признавали, что «сохраняющимся недостатком национального правосудия является неудовлетворительная организация работы судов второй инстанции по своевременному исправлению ошибок нижестоящих судов» [3, с. 6], что «областные и Минский городской суды не всегда проводят надлежащий анализ недостатков в работе районных судов по применению норм материального и процессуального права, что приводит к оставлению в силе ошибочных судебных постановлений, которые впоследствии отменяются по протестам должностных лиц Верховного Суда» [4, с. 4]. Характерно, что аналогичное явление имело место и в советский период развития государства: центр тяжести контроля за правильностью вынесенных судебных решений переносился подчас в область надзорного производства [5, с. 51-52], и в порядке надзора судебных решений проверялось не меньше, а иногда и больше, чем в кассационном порядке [6, с. 211].

Законом Республики Беларусь от 8 января 2018 г. №94-З кассация в гражданском процессе была заменена на апелляцию, и, кроме того, в новой редакции изложена глава 33 ГПК, посвященная надзорному производству. Подобные преобразования, по мнению представителей судебной системы (данное мнение высказывалось ими еще до принятия названного Закона, в период его разработки) [7, с. 6; 8, с. 8, 9], способны восстановить исключительный характер надзорной формы проверки судебных постановлений. Однако этого не произошло и не сможет произойти ввиду следующих обстоятельств.

Во-первых, несмотря на изложение главы 33 ГПК в новой редакции надзорное производство сохранило все свои основные черты (как

в плане регулирования, так и организации) [9]. Например, в настоящее время решение районного (городского) суда до вступления его в законную силу может быть пересмотрено только единожды (судом областного уровня по правилам апелляции), в то время как после вступления в законную силу, т.е. в надзорном порядке, – целых четыре раза (президиумом суда областного уровня, судебной коллегией по гражданским делам, Президиумом и Пленумом Верховного Суда). Причем должностные лица судов и органов прокуратуры, уполномоченные на принесение надзорных протестов, по-прежнему могут инициировать возбуждение надзорного пересмотра по собственной инициативе и по истечении сколь угодно большого периода времени после вступления судебного постановления в законную силу.

Во-вторых, хоть законодатель и исключил такое основание к отмене (изменению) судебных постановлений, как их необоснованность, но в ст. 448 «Рассмотрение дела в суде надзорной инстанции» ГПК указал, что суд надзорной инстанции проверяет не только законность, но и обоснованность судебного постановления (существование подобной нормы, наверное не случайно, поскольку проверить законность судебного постановления почти невозможно в отрыве от его обоснованности). К слову, вплоть до настоящего времени никаких изменений в постановлении №7 (в том числе относительно оснований к изменению (отмене) судебных постановлений в надзорном порядке) внесено не было. В постановлении от 27 сентября 2018 г. №9 Пленум Верховного Суда лишь разъяснил, что постановление №7 подлежит применению в части, не противоречащей ГПК.

В-третьих, объем работы у надзорных инстанций вряд ли способен сократиться, т.к. суды второй инстанции по-прежнему «пропускают» значительное количество судебных ошибок ввиду соображений правовой политики (чем меньше по статистике проходит отмен (изменений) постановлений, тем выше оценивается «качество» работы судебной системы в целом), ложно понятого чувства корпоративной солидарности (дескать нельзя «подставлять» судей нижестоящих судов) и, наконец, банальной правовой некомпетентности (само по себе изменение правил проверки не вступивших в законную силу судебных постановлений не способно повысить каче-

ство правосудия, последнее зависит преимущественно от кадрового состава судов, состав же судейского корпуса остался прежним и во многом оставляет желать лучшего).

Литература

1. Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы / М. А. Гурвич. – М. : Юрид. лит., 1976. – 176 с.

2. Кац С. Ю. Проблемы пересмотра судебных постановлений по гражданским делам в порядке надзора : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.15 / С. Ю. Кац ; Харьков. юрид. ин-т. – Х., 1970. – 38 с.

3. Сукало В. Основные направления развития и совершенствования судебной деятельности на ближайший период / В. Сукало // Судовий вісник. – 2013. – № 1. – С. 4–7.

4. Забара А. Гражданское судопроизводство: состояние и перспективы его совершенствования / А. Забара // Судовий вісник. – 2010. – № 3. – С. 3–6.

5. Лесницкая Л. Ф. Пересмотр решения суда в кассационном порядке / Л. Ф. Лесницкая. – М. : Юрид. лит., 1974. – 192 с.

6. Борисова Е. А. Проверка судебных актов по гражданским делам / Е. А. Борисова. – М. : Изд. дом «Городец», 2006. – 304 с.

7. Забара А. Актуальные задачи в сфере гражданского правосудия / А. Забара // Судовий вісник. – 2015. – № 2. – С. 3–7.

8. Сукало В. О задачах по повышению эффективности судебной деятельности и роли органов судейского сообщества в их решении / В. Сукало // Судовий вісник. – 2017. – № 4. – С. 7–11.

9. Скобелев В. П. Новая редакция правил пересмотра вступивших в законную силу судебных постановлений по гражданским делам: реформа судопроизводства или его локальные изменения? / В. П. Скобелев // Право.by. – 2018. – № 4. – С. 52–59.

*Тимошевська Ірина Петрівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

УЧАСТЬ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ ОРГАНІВ ТА ОСІБ, ЯКИМ ЗАКОНОМ НАДАНО ПРАВО ЗВЕРТАТИСЯ ДО СУДУ В ІНТЕРЕСАХ ІНШИХ ОСІБ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ НАРИС

Реформи цивільного процесу, які проводяться в Україні, мають свій історико-правовий контекст.

Основним нормативним актом, який регулював цивільне судочинство був Статут цивільного судочинства 1864 р. Він сприйняв принципи кодифікації цивільного процесу у Франції і фактично базувався на Цивільному процесуальному кодексі Французької республіки 1806 р.

В Україні, поряд із Статутом цивільного судочинства 1864 р., також діяв Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 р. Цей статут діяв на території України аж до її приєднання до УРСР в другій половині 40-х років [2, с. 74–75].

В лютому 1919 р. було затверджене Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР, а в жовтні 1920 р. – Положення РНК про народний суд, діяльність яких була зосереджена в основному в площині кримінального судочинства. Усі цивільно-правові спори вирішувалися лише в народних судах. Потерпілому, який зазнав шкоди та збитків від злочину, розгляд якого здійснювався ревтрибуналом, надавалося право пред'являти цивільний позов через народний суд або під час розгляду кримінальної справи, або після її розгляду самостійно в порядку цивільного судочинства [4, с. 13–14].

У зв'язку з потребами нової економічної політики в грудні 1922 р. постановою ВУЦВК було затверджене Положення про судоустрій

УРСР, згідно з яким в Україні створювалася єдина система судових органів: народний суд, губернський суд, Верховний Суд УРСР.

Інститут захисту в суді прав й інтересів інших осіб сформувався в радянський період і пройшов певну еволюцію. Декретом про суд № 1 були скасовані всі судові установи і замість них створені місцеві суди. В своїй діяльності суди могли керуватися законами скиненого уряду, якщо вони не були скасовані революцією і не суперечили революційній правосвідомості.

Такий стан зберігся і в 1918 р., внаслідок чого Декретом про суд № 2 було встановлено, що судочинство повинно проводитися за правилами судових статутів 1864 р., оскільки вони не скасовані декретами ЦВК і РНК і не суперечать правосвідомості трудових класів. Але уже в кінці 1918 р. посилання на закони скинених урядів були заборонені Положенням про народний суд від 30 листопада 1918 р. Народний суд повинен був застосовувати декрети робітничо-селянського уряду, а у випадках відсутності відповідних декретів або їх неповноти керуватися соціалістичною правосвідомістю [2, с. 75].

Законодавство того часу містило в собі лише зачатки інституту захисту органами держави прав та інтересів інших осіб у вигляді участі у цивільному процесі винятково прокуратури, посадові особи якої повинні були давати суду тільки висновок у справах, що зачіпають інтерес як держави, так і окремих громадян, перелік яких був вичерпно визначений у законі. На початку ХХ ст. перелік справ, які були зазначені в Статуті цивільного судочинства 1864 р. і по яких прокурор давав свої висновки значно скоротився, що свідчило про недостатню ефективність такої форми участі прокурора в цивільному процесі.

Фундаментальним явищем в розвитку законодавства і цивільного процесу України, його інститутів став Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1924 р.

Аналізуючи ЦПК УРСР 1924 р. можна припустити, що він не містив загальної норми, яка б передбачала участь у судовому процесі державних органів з метою захисту від свого імені прав й інтересів інших осіб. Лише в 1937 р. ЦПК був доповнений ст. 2-а, відповідно до якої справи про стягнення з батьків коштів на утримання дітей

(аліментів) приймалися судами до розгляду як за заявою одного з батьків або опікуна, так і за заявою прокурора, органа охорони материнства й дитинства, опіки й профспілки. Висновки в справі державних органи давали лише у випадках спеціально зазначених у законах, тісно пов'язаних з оперативною діяльністю цих органів.

Із наведеного можна зробити висновок, що процесуальне законодавство того часу не визначало формально-юридичної підстави щодо захисту в суді інтересів інших осіб, у зв'язку з чим в літературі і на практиці тлумачилось і застосовувалось по різному.

Так, Г. Риндзюнський щодо участі в цивільному процесі державних органів писав, що завдання суду полягає лише в повідомленні державного органа, який зацікавлений в результатах розгляду справи, а щодо його участі в процесі, то це право належить тільки цьому органу. При цьому суд не зобов'язаний і не вправі приймати і враховувати висновки цих органів [3, С. 176].

Кац С. Ю. вважав, що наглядові функції прокуратури в цивільному процесі, таким чином, поєднуються і перетинаються з функціями допомоги і сприяння судовим органам в здійсненні правосуддя. Участь прокуратури у радянському цивільному процесі ґрунтується на особливих засадах, властивих тільки їй, як державному органу нагляду за дотриманням законності. Свої функції вона виконує, керуючись загальнодержавними інтересами [1].

З огляду на сучасний стан речей, викладене дає підстави для висновку про те, що правосуддя, як форма здійснення прав та свобод людини і громадянина, повинно здійснюватися через належні судові процедури, у зв'язку з чим абсолютного значення набувають гарантії прав осіб, які звертаються до суду за захистом своїх прав та свобод. Однією із таких гарантій є інститут участі у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Як інститут публічного спрямування його становлення і розвиток свідчить про те, що втручання державного механізму у вирішення приватно-правових спорів не повинно суперечити диспозитивності та змагальності цивільного процесу, а також не повинно виходити за межі принципів правової держави і права сторін на розпорядження.

Література

1. Кац С. Ю. Гражданско-процессуальные средства защиты колхозной собственности в СССР / С. Ю. Кац // Ученые записки. – Х. : Харьк. юрид. инст., 1956. – Вып. 7. – С. 95–111.
2. Комаров В. В. Актуальные проблемы реформы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины / В. В. Комаров // СНГ: реформа гражданского процессуального права : зб. матер. междунар. конф. / под общ. ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. М. : Изд. дом «Городец», 2002. – С. 74–106.
3. Рындзюнский Г. Техника гражданского процесса: Применительно к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР / Г. Рындзюнский. – 2-е изд., пересм. и доп. – М. : НКЮ РСФСР, 1925. – 422 с.
4. Шевчук П. І. Проблеми реформування цивільного процесуального законодавства України : монографія / П. І. Шевчук. – К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 132 с.

Цувіна Тетяна Андріївна,
кандидат юридичних наук,
докторант, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Значне місце у творчому доробку С. Ю. Каца займають дослідження, присвячені принципам цивільного судочинства та реалізації права на судовий захист [1; 2]. Зазначені питання не втрачають актуальності і зараз, адже зміни до ЦПК 2017 р. дозволяють по-новому поглянути на проблематику особливостей реалізації загальних принципів права під час здійснення правосуддя в цивільних справах. Ключовим у цьому контексті є закріплення на конституційному та галузевому рівні верховенства права як однієї із засад цивільного судочинства (ст. 129 Конституції України, п. 1 ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 10 ЦПК), що вимагає осмислення з точки зору структурно-функціональної характеристики зазначеного принципу.

Відтворення конституційного принципу верховенства права на рівні галузевого законодавства підкреслює виключне методологічне значення, яке має зазначений принцип у процесуальних галузях права. Зазначене проявляється, зокрема, у тому, що верховенство права, відіграючи роль принципу-максими, транспонує до сфери цивільного судочинства увесь масив конституційно-правових цінностей (справедливість, гуманізм, рівність тощо), а також вимагає дотримання загальних принципів права та міжнародних стандартів справедливого судочинства під час здійснення правосуддя у цивільних справах. Крім того, дотримання принципу верховенства права забезпечує легітимацію цивільного судочинства у демократичному суспільстві.

Поряд із цим, велике значення з точки зору ефективної реалізації зазначеного принципу має розуміння його змісту, особливо, зважаючи на те, що у самому тексті ЦПК відсутнє будь-яке його тлумачення. Так, на рівні цивільного процесуального законодавства верховенство

права згадується у наступних контекстах: у п. 1 ч. 2 ст. 2 ЦПК воно визнається основною засадою (принципом) цивільного судочинства; у ч. 1 ст. 10 ЦПК зазначається, що суд при розгляді справ керується принципом верховенства права; у ч. 1 ст. 263 ЦПК міститься положення про те, що судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним та обґрунтованим.

Певним орієнтиром для уніфікованого розуміння верховенства права є Доповідь Венеціанської комісії на 86-му пленарному засіданні (25-26 березня 2011 р.), де на основі історичного розвитку концепції верховенства права в континентально-правовій та англосаксонській традиції в узагальненому вигляді виокремлено наступні складові верховенства права: а) законність, враховуючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; б) юридична визначеність; в) заборона свавілля; г) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; д) дотримання прав людини; е) заборона дискримінації та рівність перед законом [3].

Поряд з цим, ключовим для тлумачення принципу верховенства права на рівні національного правопорядку загалом та у сфері цивільного судочинства зокрема мають бути положення ЄКПЛ. Зазначене знаходить своє підтвердження у ч. 4 ст. 10 ЦПК, відповідно до якої суд застосовує при розгляді справи ЄКПЛ та протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику ЄСПЛ як джерело права. У цьому контексті слід відзначити, що закріплення принципу верховенства права в Преамбулі ЄКПЛ та подальше тлумачення зазначеного принципу у практиці ЄСПЛ у контексті окремих конвенційних прав дозволили виокремити конкретні складові принципу верховенства права в демократичному суспільстві, завдяки чому зазначений принцип почав розглядатися як загальноєвропейський принцип природного права. Так, ЄСПЛ в своїх рішеннях неодноразово зазначав, що верховенство права є одним із загально визнаних принципів права в демократичному суспільстві, який притаманний всім статтям ЄКПЛ та саме ним слід керуватися при її тлумаченні [4].

У літературі висловлюються різні точки зору стосовно складових верховенства права у практиці ЄСПЛ, зважаючи на динамічний та еволюційний характер інтерпретації положень ЄКПЛ [5, с. 1171–1222; 6, с. 97–117]. Зважаючи на предмет нашого дослідження, на наш погляд, аналіз практики ЄСПЛ дозволяє виокремити наступні ключові концепти, що складають зміст принципу верховенства права в цивільному судочинстві: а) визнання пріоритетності прав людини; б) законність, що передбачає неухильне дотримання під час здійснення цивільного судочинства норм процесуального та матеріального законодавства за умови, що воно відповідає встановленим ЄСПЛ вимогам до «якості закону», зокрема є доступним та передбачуваним; б) юридична визначеність, яка гарантує передбачуваність та стабільність правозастосування, передбачаючи заборону надмірного формалізму та застосування зворотної дії закону, забезпечення єдності судової практики, дотримання правила *res judicata* та вимогу виконання судових рішень; в) пропорційність, що спрямована на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах, відповідно до чого під час розгляду справи в порядку цивільного судочинства та ухваленні рішення у справі цілі обмежень прав людини повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий інтереси обмежуються; г) доступність правосуддя, що гарантує право на доступ до суду, а в окремих випадках також право на ефективні засоби правового захисту та право на доступ до альтернативних способів вирішення спорів; д) гарантії права на справедливий судовий розгляд, зокрема, незалежність та неупередженість суду, рівноправність та змагальність судочинства, заборону втручання законодавця у процес відправлення правосуддя, вмотивованість судових рішень тощо.

Література

1. Кац С. Ю. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – X., 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.

2. Кац С. Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту / С. Ю. Кац, Л. Я. Носко // Проблемы социалистической законности. – Х., 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.
3. Report on the Rule of Law, adopted by the Venice Commission at its 86 plenary session (Venice, 25-26 March 2011). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?PdfFile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?PdfFile=CDL-AD(2011)003rev-e).
4. *Amuur v. France*, № 19776/92, 25 June 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988>;
5. Головатий С. П. Верховенство права: від доктрини до принципу / С. П. Головатий. – Книга друга. – К. : Фенікс, 2006. – С. 1171–1222.
6. Рабінович П. М. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія / П. М. Рабінович. – Львів : Сполом, 2016. – С. 97–117.

Шпак Максим Володимирович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ВИТРАТ ПРИ НАДАННІ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Актуальність та доцільність дослідження питань інституту судових витрат, а також їх співвідношення з питаннями надання правової допомоги в цивільних справах зв'язується з нагальною необхідністю аналізу законодавчих пропозицій, які висловлені суб'єктами законодавчої ініціативи, метою котрих є вдосконалення нормативних приписів щодо реалізації судового збору як особливого виду судових витрат. Вивчаючи окремі питання судових витрат у справах, які підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства, варто відмітити, що значну увагу питанням звільнення прокурора, який звернувся до суду з позовом, від сплати державного мита *та інших витрат по справі* приділив С. Ю. Кац [1, с. 22]. Вивчаючи праці цього науковця, було б помилкою не звернення уваги на погляд П. І. Радченка, що С. Ю. Кац входить до числа вчених, які складають золотий фонд науки цивільного процесуального права [2, с. 46]. У контексті дослідження вищенаведеної тематики, варто звернути увагу на те, що на веб-сайті Верховної Ради України є зареєстрованим «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» (№ 2427 від 13.11.2019 р.). Цим законопроектом запропоновані нові правила стосовно ситуацій, коли не справляється судовий збір, а також збільшення кількості суб'єктів, які мають пільги щодо звільнення від сплати судового збору [3]. Важливість дослідження саме цього законопроекту крізь призму правової допо-

моги по цивільним справам полягає у тому, що важливий блок діяльності суб'єктів із надання цієї допомоги є підготовка та подання до суду позовної заяви чи відповідних скарг (залежно від того, про яку інстанцію йде мова). Одним із важливих елементів належно складеної позовної заяви (чи скарги) повинно бути належне вказання про сплату судового збору (у випадку, якщо особа, яку представляють, не має пільг щодо звільнення від його сплати).

Досліджуючи законодавчі пропозиції, які втілені у вищенаведеному законопроекті № 2427 вони вбачаються, з нашої точки зору, неоднозначними. У випадку їх прийняття, на наш погляд, останні можуть сприяти виникненню певних труднощів на практиці. Вважаємо, що пропозиції щодо доповнення переліку осіб, котрі мають пільги стосовно звільнення від сплати судового збору новою категорією осіб (споживачами за подання позовних заяв, інших заяв та скарг у зв'язку із порушенням їх прав), мають дискусійний характер. Ця думка пояснюється тим, що такі приписи у разі їх прийняття можуть вплинути на значне збільшення кількості необгрунтованих та безпідставних позовів. Крім того, зазначені законодавчі пропозиції ймовірно суттєво вплинуть на реалізацію інституту процесуальних фільтрів, які покликані і для запобігання зловживання правом на звернення до суду.

Розмірковуючи щодо практичної спрямованості судових витрат в цивільному судочинстві доцільно в якості прикладу навести цікавий випадок з юридичної практики у Верховному Суді по справі № 752/4567/19 що має місце у Постанові зазначеного органу від 11 грудня 2019 року. В ній вказано, що висновок суду апеляційної інстанції щодо неможливості прийняття квитанції як доказ сплати судового збору у зв'язку із зазначенням в ній іншої особи, а не учасника справи чи представника, а відтак і застосування наслідків невиконання вимог ухвали про залишення апеляційної скарги без руху, є обмеженням особи в доступі до суду, передбаченим ст. 6 ЄКПЛ [4]. На нашу думку, враховуючи такий зразковий вищенаведений випадок, право на звернення до суду не повинно обмежуватися тим, який суб'єкт вказаний у квитанції про сплату судового збору (чи є він стороною, представником чи він має інший правовий статус). Ключовим моментом тут є безпосередньо факт сплати судового

збору. І враховуючи те, що в ч. 4 ст. 177 ЦПК України (де вказано про документи, які подаються до позовної заяви, які підтверджують сплату судового збору) не вказано вимог про те, хто конкретно повинен бути вказаний платником у квитанції про його сплату, то цим суб'єктом може, на нашу думку, бути і не представник.

Отже, судові витрати у цивільному судочинстві є важливим процесуальним інститутом. Належна процедура щодо їх сплати та правильного підтвердження виступає важливим процесуальним фільтром. Тому дуже важливо, щоб особа, яка надає звичайну правову допомогу чи адвокат який надає професійну правничу допомогу, правильно здійснили діяльність щодо цього виду практичної діяльності.

Література

1. Кац С. Ю. Участие прокуратуры в советском гражданском процессе : учеб. пособие / С. Ю. Кац. – Х., 1958. – 64 с.

2. Facta Loquuntur. Факти говорять (самі про себе) : до 45-річчя кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» / ред. кол. : В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Л. Я. Носко та ін. ; упоряд. В. В. Комаров. – Х. : Право, 2011. – 64 с.

3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору № 2427 від 13.11.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67362.

4. Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2019 р. по справі № 752/4567/19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86468252>.

Шутенко Оксана Василівна,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: НАУКОВИЙ СПАДОК ПРОФЕСОРА С. Ю. КАЦА І СУЧАСНІСТЬ

Тези представлені на конференцію, присвячену ювілею видатного професора цивільного процесуального права С. Ю. Каца. Науковий спадок даної особистості досить широкий і охоплює такі основоположні теми цивільного процесуального права як принципи цивільного процесуального права [1], право на судовий захист [2], цивільні процесуальні правовідносини [3], процесуальне положення суб'єктів цивільного судочинства, зокрема прокурора [4], оскарження і перегляд судових рішень [5].

Значення і вплив наукової особистості визначається широтою наукового кругозору і дозволяє знайти у роботах минулого підґрунтя для розвитку науки, виокремити ті сходинки, по яких науковий пошук рухається в майбутнє.

Для сучасної науки цивільного процесуального права проблема принципів є актуальною і такою, що розвивається. Зокрема, з'явився не просто принцип, а міжнародний стандарт цивільного судочинства – принцип пропорційності, якій знайшов своє відображення у нормах сучасного Цивільного процесуального Кодексу України (п. 6 ч. 3 ст. 2, ст. 11). Однак принцип пропорційності загальним чином визначає баланс приватних і публічних інтересів і цивільному судочинстві. У даній публікації хочеться присвятити увагу принципу балансу цивільних процесуальних правовідносин, що визначає базову природу й основоположну побудову даних відносин.

Досить глибокою змістовно виявляється теза процесора С. Ю. Каца й професора В.В.Комарова, висловлена в одній із публіка-

цій: «Есть все основания рассматривать гражданские процессуальные правоотношения и как отношения делового процессуального сотрудничества, которое проявляется в том, то один субъект – орган гражданской юрисдикции – содействует лицам, участвующим в деле, в устапавлении истины, а другой – обязан добросовестно пользоваться предоставленными ему процессуальными правами» [1 с. 127].

Принцип балансу цивільних процесуальних правовідносин поки що не знайшов свого вираження в окремій статті ЦПК. Однак вказане лише підкреслює його основоположність.

Цивільні процесуальні правовідносини – це систему відносин між суб'єктами судочинства, й саме судочинство являється складною системою правосуддя. Принцип балансу цивільних процесуальних правовідносин слід розуміти як ідею, закон досягнення рівноваги вказаної системи – сталий баланс елементів системи у обмежений проміжок часу (на даному етапі існування).

Система правосуддя у цивільних справах є мета-системою, яка складається з підсистем, зокрема:

1) система суб'єктів процесу: особи, заінтересовані у здійсненні правосуддя по конкретній справі (позивач, відповідач та інші особи, які беруть участь у справі, особи, що сприяють здійсненню правосуддя);

2) система інформації, яку необхідно встановити для розгляду і вирішення справи – предмет доказування по справі, докази та засоби доказування;

3) джерела права (норми матеріального та процесуального права), які застосовуються для розгляду і вирішення справи.

Слід зазначити, що дієвим інструментом розвитку й підтримання рівноваги (балансу) системи правосуддя є інститут «живого» права – практика Європейського Суду з прав людини.

4) організаційна, інстанційна система судової влади;

5) система виконання рішення (організаційна, правова).

Слід погодитися з думкою професора С.Ю.Каца, що, якщо судом винесене позитивне рішення і воно набрало законної сили, дане конкретне право набуває нові риси: зі стану невизначеності й нестійкості воно переходить у визначений стійкий стан [6].

Основна складова принципу балансу цивільних процесуальних правовідносин проявляється у тому, що обсяг юридичної заінтересованості прямо пропорційний обсягу процесуальних прав, якими наділений суб'єкт процесу.

Література

1. Развитие принципов советского гражданского судопроизводства в Конституции СССР 1977 г. / С. Ю. Кац, В. В. Комаров // Проблемы социалистической законности. – Х. : Вища шк., 1979. – Вып. 4. – С. 125–134.

2. Кац С. Ю. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту / С. Ю. Кац, Л. Я. Носко // Проблемы социалистической законности. – Х. : Вища шк., 1980. – Вып. 6. – С. 89–95.

3. Кац С. Ю. Сущность гражданских процессуальных правоотношений и их место в системе правоотношений / С. Ю. Кац // Вопросы государства и права развитого социалистического общества : тезисы республ. науч. конф. 24–26 сентября 1975 г. / Министерство высшего и среднего специального образования УССР ; Харьковский юридический институт. – Х., 1975. – С. 98–100.

4. Кац С. Ю. Участие прокурора в советском гражданском процессе / В народном суде и кассационной инстанции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Гражданское право, семейное право, гражданский процесс, международное частное право / С. Ю. Кац. – Х. : Б. и., 1949. – 15 с.

5. Кац С. Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве / С. Ю. Кац. – М. : Юрид. лит., 1980. – 208 с.

6. Кац С. Ю. Сущность законной силы судебного решения / С. Ю. Кац // Проблемы применения и совершенствования Гражданского процессуального кодекса РСФСР : сб. науч. трудов. – Калинин, 1984. – С. 88–89.

ФОТОГРАФІЇ З СІМЕЙНОГО АЛЬБОМУ

1926–1927 рр.
Школяр-футболіст

1938 р.
Аспірантура

1941 р.
Військові будні

Повоєнні роки.
З батьками

Повоєнні роки.
З дружиною Євою

Зав. кафедри цивільного процесу Всесоюзного юридичного інституту д-р юрид. наук, проф. М. С. Шакар'ян відвідала кафедру цивільного процесу Харківського юридичного інституту (1979 р.).
Верхній ряд зліва направо: асп. П. І. Радченко, доц. Ю. М. Чуйков, асп. В. В. Комаров, доценти Б. М. Юрков і М. М. Васильченко.
Нижній ряд: доц. О. М. Смецька, зав. кафедри доц. Л. Я. Носко, проф. М. С. Шакар'ян, проф. С. Ю. Кац

Сімейне фото: С. Ю. Кац, молодша донька Гетяна, старша донька Людмила, дружина Єва
1962 р.

С. Ю. Кац у 80-х рр. XX ст.

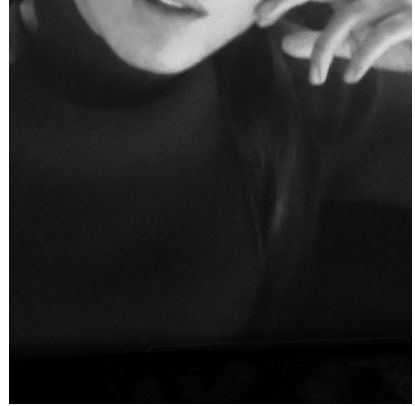
Молодша донька Тетяна з донькою Ольгою

Старша донька Людмила

Старша правнучка
Мила Ратнер, дизайнер

Старша онука С. Ю. Каца,
адвокат Наталія Ратнер
з сином Семеном
та онуком Давидом

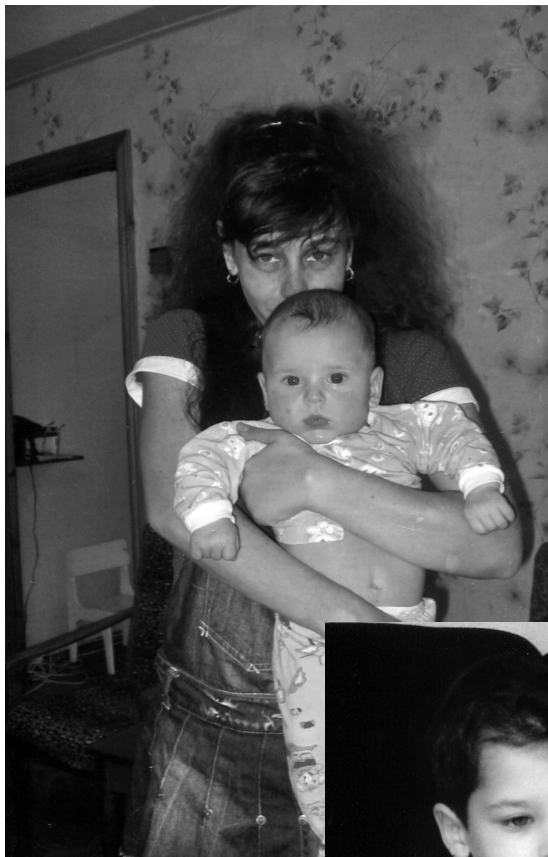
Молодша донька С. Ю. Каца Тетяна

Донька С. Ю. Каца Тетяна зі своєю донькою Ольгою

Молодша онука С. Ю. Каца,
міжнародний адвокат Ольга Буяновська

Ольга Буяновська
з сином Борисом

Правнук С. Ю. Каца
Борис Калімбет

Наукове видання

**МАТЕРІАЛИ
КРУГЛОГО СТОЛУ,
ПРИСВЯЧЕНОГО 105-Й РІЧНИЦІ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО
У ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА,
ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА
СЕМЕНА ЮЛІЙОВИЧА КАЦА**

15 грудня 2020 р.

*За редакцією
проф. К. В. Гусарова*

В авторській редакції

Комп'ютерна верстка *К. І. Кохно*

Підписано до друку 18.12.2020.

Формат 60x84^{1/16}. Папір офсет. Друк офсет.

Умов. друк. арк. 7,90. Обл.-вид. арк. 6,1. Тираж 100 прим.

Видавництво ТОВ «Оберіг»

61140, м. Харків, просп. Гагаріна, 62, к. 97

Свідоцтво про реєстрацію видавничої діяльності

ДК № 3045 від 07.12.2007 р.